

Trøndelag fylkeskommune
Trööndelagen fylhkentjjelte

ELEV- OG
LÆRLINGOMBUDET
I TRØNDELAG

ÅRSRAPPORT 2021

ELEV- OG LÆRLINGOMBUDET I TRØNDELAG

INNHOOLD

Innledning	5
Sammendrag	7
Ombudsblikket på samfunn, system og individ	7
Henvendelser	9
Skolebesøk	11
Lærlingesamlinger	11
Ledersamling	11
Foredrag og workshops	11
Nettverksbygging	12
Kompetanseheving	13
Covid-19.....	13
Profilering av ombudstjenesten	14
Fokusområder	15
KOMMUNIKASJON.....	15
INKLUDERING	17
Tendenser og anbefalinger	19
ELEV	19
Medvirkning.....	19
Skolemiljø.....	20
Sårbarhet og psykisk helse.....	21
LÆRLING	22
Medvirkning.....	22
Tilpasset opplæring	22
HMS og psykososialt arbeidsmiljø.....	23
ELEV / LÆRLING	24
Minoritesspråklige.....	24
Nedsatt funksjonsevne	25
Overganger.....	26
Tilpasset opplæring	26
Oppfølgingstjenesten (OT)	27
OMBUDSTJENESTEN	28
Synlighet for brukere	28
Nettverksbygging	29

ELEV	31
Elevundersøkelsen.....	31
Skolebesøk.....	36
Medvirkning.....	36
Skolemiljø.....	37
Elevrådet / elevrådskontakten.....	39
LÆRLING	41
Lærlingeundersøkelsen	41
Lærlingesamlinger.....	41
Betraktninger om læreløpet.....	42
REFLEKSJONER GJENNOM OMBUDSBLIKKET	43
TRYGT OG GODT SKOLE OG ARBEIDSMILJØ.....	43
§9a og aktivitetsplikten	43
Lærlingens arbeidsmiljø og arbeidsgivers aktivitetsplikt.....	45
Felles elev- og lærlingetjeneste i hele løpet	46
LAGET RUNDT ELEVEN OG LÆRLINGEN.....	47
Elevrådskontakten.....	48
INTERN OPPLÆRINGSPLAN	49
SLUTTORD	50

INNLEDNING

I årets rapport har elev- og lærlingombudet valgt å rette ombudsblikket mot to tema – kommunikasjon og inkludering. Begrepene favner vårt mandat og hverdag som ombud, og ivaretar i tillegg gjennomgående tema i fagfornyelsen og FN's bærekraftsmål. Med ombudsblikket ønsker vi å ivareta elevens/lærlingens/lærekandidatens perspektiv og minner om elevens /lærlingens rett til å bli hørt i saker som vedrører dem, og barnets stemme og vurdering av barnets beste ligger til grunn i alle våre vurderinger. (Barnekonvensjonen art.3 og art.12 Grunnloven paragraf 104 og forvaltningsloven paragraf 17).

Ombudene er uavhengig av politiske og administrative myndigheter og er et lavterskeltilbud for elever og lærlinger i videregående opplæring. Gjennom ombudsblikket er vårt fokus - lytte, anerkjenne og handle.

«*Jeg trenger ikke blikk som sier: Jeg synes synd på deg.
Jeg trenger et blikk som sier: Jeg ser deg, lytter til deg
og ønsker å forstå deg.»*

(ungdom)

Elev- og lærlingombudet opptrer som uavhengige ressurspersoner og vi skal være en støtte og rådgiver for alle elever, lærlinger og lærekandidater i Trøndelag. Ombudets rolle er å påse at lovverket følges på systemnivå og være en brobygger ut fra lover og regelverk. Ombudets mål og ønske er å forebygge konflikt og misforståelser og gjenopprette trygghet og tillit mellom individ og system. I dette arbeidet er åpen og tillitsfull dialog mellom partene helt sentralt for å finne gode løsninger, og ombudets rolle som uavhengig er vesentlig for å lykkes i brobyggerrollen.

Skolen og lærebedrifta skal møte elevane og lærlingane med tillit, respekt og krav og gi dei utfordringar som fremjar danning og lærelyst. Alle former for diskriminering skal motarbeidast. (Opplæringslova § 1-1. Formålet med opplæringa)

Både elev- og lærlingeundersøkelsen viser til at det stort sett er god trivsel i skole og lærebedrifter i Trøndelag og det er også vårt generelle inntrykk. Men vi er oppriktig bekymret over elever, lærlinger og andre i nær relasjon som forteller at de ikke blir trodd og tatt på alvor når de melder fra om kritikkverdige forhold. Mange tør heller ikke melde fra i redsel for hvilke konsekvenser det kan få. I ytterste konsekvens har vi erfart at dette medfører frafall. Opplevelse av tillitsbrudd og å ikke bli lyttet til – dårlig kommunikasjon – er ofte kjernen når både system og individ ikke lykkes.

«De som stemples som snitch kan bli mobbet, få trusler, oppleve hatprat eller bli stengt ute fra fellesskapet.»
(Forskningsdagene.no)

Laget rundt eleven og lærlingen/lærekandidaten er en rød tråd i årets rapport – alt henger sammen med alt - både på individ, system og samfunnsnivå. Vi ser og hører gjennom vårt arbeid at det gjøres mye godt arbeid rundt i hele fylket, for å sikre en inkluderende, trygg og god opplæring, både i skole og bedrift. Samtidig viser våre henvendelser at det er for stor variasjon både i kvalitet, kunnskap og rutiner. Dette henger ofte sammen med komplekse utfordringer som berører ressurser, kunnskapsnivå og økonomi. Elevundersøkelsen, lærlingeundersøkelsen og Kvalitetsmeldingen for videregående opplæring i Trøndelag, er i denne sammenhengen gode verktøy, også for ombudet.

En tid med pandemi har gitt oss alle nye erfaringer vi kan ta med oss for å utvikle en enda bedre videregående opplæring. For å møte de nye utfordringene er et godt og likeverdig støttenettverk stadig like aktuelt. Vi erfarer at det ligger et forbedringspotensial på systemnivå i alle ledd. I rapporten redegjør vi for tendenser og anbefalinger med bakgrunn i henvendelser, feltarbeid og et økende faglig nettverk.

I konklusjonen velger vi å bruke ombudsblikket i våre refleksjoner omkring kommunikasjon og inkludering, som er selve kjernen i laget rundt eleven og lærlingen/lærekandidaten.

SAMMENDRAG

Ombudsblikket på samfunn, system og individ

FNs bærekraftsmål er verdens felles arbeidsplan for å utrydde fattigdom, bekjempe ulikhet og stoppe klimaendringene innen 2030. Et av hovedprinsippene er at ingen skal utelates (*Leaving no one behind*). De mest sårbare menneskene må prioriteres. Bærekraftmålene skal gjøre noe med årsakene til fattigdom, ulikhet og klimaendringer. Dette er tematikk som danner etisk fundament og føringer for ombudets praksis, i hele vårt virkeområde.

Fagfornyelsen som ble innført høsten 2020 har tatt FN på alvor. Folkehelse og livsmestring, demokrati og medborgerskap er gjennomgående tema i alle læreplaner. Sosial bærekraft er grunnfjellet i gode demokratiske prosesser i skolen. Det legger til rette for et skolesamfunn hvor alle kan bli sett, hørt og inkludert som medborgere. Her står medvirkning sentralt. Hvilke nye muligheter ligger i fagfornyelsen for å få løftet elevenes stemme og bruke den som en ressurs på alle nivå i skolen? Får elever i videregående skole god nok opplæring i gode strategier og mulighetsrom for medvirkning i egen læring, trivsel og livsmestring?

Det er viktig at «bærekraftig utvikling» har kommet inn som et tverrfaglig tema i norsk skole. «Bærekraftig utvikling» må ses i sammenheng med det tverrfaglige temaet «demokrati og medborgerskap». Begge temaene er nødvendig i Norges oppfølging av bærekraftsmål 4.7, som skal «sikre at alle elever og studenter tilegner seg den kompetansen som er nødvendig for å fremme bærekraftig utvikling».

Skal Trøndelag lykkes med bærekraftmålene, kreves det at også barn og unge får nok kunnskap om bærekraftig utvikling og de mange dilemmaer og utfordringer vi står overfor. Gjennom handlingskompetanse og kunnskap på individ og systemnivå, kan en drive fram gode løsninger og vilje til å gjennomføre dem.

Trøndelagsmodellen – skreddersydd vei til sikker jobb – skal introduseres våren 2022. En spennende og nytenkende satsing. Vi er spente på hvordan oppfølging av kandidatene tilrettelegges for deltakerne, innen sine individuelle løp. Vår erfaring fra møter med lærlinger og lære kandidater (heretter omtalt som lærling), er at det allerede er utfordringer knyttet til kvaliteten i oppfølging. Dette gjelder særlig for dem som trenger ekstra tilrettelegging eller har ulike helseutfordringer.

Medvirkning styrker de unges tro på at de er våre viktigste samarbeidspartnere. Barnekonvensjonens artikkel 12, slår fast at alle barn har rett til å medvirke. Mangelfull medvirkning fra de unge, spiller en direkte og/eller indirekte rolle i henvendelsene til ombudene.

Elevane og lærlingane skal lære å tenkje kritisk og handle etisk og miljøbevisst. Dei skal ha medansvar og rett til medverknad. (*Opplæringslova* §1-1)

I opplæringslovens formålsparagraf står det at elevene skal ha medansvar og rett til medvirkning. I forskrift til opplæringsloven, § 1-4, står det at alle elever skal ha mulighet og tid til å arbeide med saker som er knyttet til elevdemokrati og medvirkning i opplæringen.

Gjennom skolebesøk og lærlingesamlinger får elever, lærlinger og ansatte nærmere kjennskap til ombudsrollen. Vi orienterer også om hvordan melde fra og be om hjelp, dersom de opplever å ikke få rettferdig behandling etter lover, forskrifter og regelverk.

Elev- og lærlingombudet (heretter ELOT) forsøker gjennom sitt daglige virke å implementere funn fra elevundersøkelsen, lærlingeundersøkelsen og kvalitetsmeldingen, for å se sammenhengen og følge opp elever og lærlinger på individ og- systemnivå. Dette for å ytterligere heve kvaliteten i videregående opplæring i Trøndelag.

I Trøndelag er det Kvalitetsmeldingen som ivaretar den rapporteringen som opplæringsloven krever. Kvalitetsmeldingen er en samling av de viktigste resultatene i videregående opplæring og er tilpasset styringskortet for Trøndelag, med hovedfokus på styringsperspektiv elever.

Læringsmiljø som fremmer læring	2018	2019	2020
Mobbing på skolen	4,5	4,3	3,1
Trivsel	4,3	4,3	4,3
Læringskultur	4,0	3,9	4,0
Elevdemokrati og medvirkning	3,6	3,5	3,5
Variert, relevant og praksisnær opplæring som er tilpasset den enkelte elev	2018	2019	2020
Variert opplæring	3,9	3,7	3,8
Vurdering for læring	3,5	3,4	3,4
Andel elever som har sluttet etter 1. oktober	3,3	3,1	2,9
Totalfravær (prosent sum dager/timer)	5,4	5,9	3,8

Trøndelag fylkeskommune (heretter TRFK) har ikke et eget styringsperspektiv for lærlinger, derimot finnes det en tilsvarende oppstilling for denne målgruppen:

Læringsmiljø	2018	2019	2020
Mobbing på arbeidsplassen	2,8	4,5	2,6
Trivsel	4,4	4,4	4,3
Medvirkning, veiledning og egenvurdering	3,8	3,9	3,9
Variert, relevant og praksisnær opplæring	2018	2019	2020
Opplæring i skole som forberedelse til opplæring i arbeidslivet	3,7	3,7	3,7
Læreplan	3,9	3,9	4,0
Yrkesfaglig fordypning	3,9	4,0	4,0
Læringsutbytte	2018	2019	2020
Andel søkere med ungdomsrett formidlet til læreplass	77,0	75,3	76,5
Fag- og svenneprøve (andel bestått meget godt og bestått)	90,9%	91,9%	90,2%

Sammen med avdeling utdanning drøfter vi tall og funn fra kvalitetsmeldingen. Resultatene er nyttig i vårt arbeide opp mot vårt mandat. Av den grunn er det vesentlig at årsrapport fra ELOT ferdigstilles i etterkant av publiseringen av TRFK sin kvalitetsmelding.

Henverdeler

Vi opplever altfor ofte at når henvendelsene kommer, har sakene kommet langt og blitt både komplekse og krevende. I samtaler med partene blir vi kjent med ulike perspektiver og som ombud vurderer vi virkemidler i hver enkelt henvendelse ut fra prinsippet om barnets beste, samt lovverk. Majoriteten av henvendelser til ombudet i 2021 er fra følgende grupper: elever, lærlinger, foreldre/foresatte, familiemedlemmer, venner, ansatte i skole, bedrift, opplæringskontor, fagopplæring, utdanning, PPT, Oppfølgingstjenesten (OT). Henvendelsene kommer på telefon, sms, messenger, mail, eller i etterkant av møter, workshops og foredrag ombudet har hatt på ulike arenaer. Sammenlignet med 2020 (238), har antall henvendelser økt i år. Totalt mottok og besvarte ombudet 279 1. gangs henvendelser i 2021.

En stor andel av henvendelsene ha vært kompleks og krevende for alle parter, og dermed også ekstra tidskrevende. Flere henvendelser bærer preg av at sakene er kommet langt og ombudet har blitt koblet på sent i saksforløpet. Ulike problemstillinger krever ulike løsninger. I år som i fjor erfarer vi at flere av henvendelsene kunne vært unngått, dersom kvaliteten i kommunikasjon og medvirkningspraksis hadde vært bedre ivaretatt. Det sier oss at å ha et velfungerende lag rundt eleven og lærlingen, som ombudet er en del av, er vesentlig for å lykkes i krevende saker.

«Jo flere godfoter - jo bedre lag» (Asp og litt Immerstein)

Etter årets kjennskapskampanje, ett samarbeid mellom Tibe-T og ELOT for å profilere ombudstjenesten, opplevde vi en økning i henvendelser fra minoritetsspråklige.

Tabell 1 er henvendelser fra elever om elever

Tabell 2 er henvendelser fra lærling/lærekandidat om lærling/lærekandidat

Tabell 3 er henvendelser fra andre om elever og lærlinger/lærekandidater

Kolonne 1: Estimert antall ALLE henvendelser ifm sak (møter, oppfølgingssamtaler, nye spørsmål osv.)

Kolonne 2: Antall 1. gangs henvendelser

Tabell 1: ELEV

TEMA	Estimert - oppfølging av henvendelser	1. gangs henvendelse
Rettigheter, plikter, informasjon	45	15
§9A, 9A-4, 9A-5, klasse-skolemiljø	60	20
Medvirkning (elevråd, vurdering for læring)	42	16
Utfordringer; lærer, elevtjeneste, OT, rådgiverhjelp	36	12
Tilpasset opplæring, spesialpedagogisk hjelp	45	15
Covid-19	15	9
SUM	243	87

Tabell 2: LÆRLING

TEMA	Estimert - oppfølging av henvendelser	1. gangs henvendelse
Rettigheter, plikter, informasjon om heving, fagprøve, opplæringskontor	84	28
Arbeidsmiljø, læringsmiljø, HMS, krenkelses	93	31
Kontrakter, lønn	24	11
Opplæring, oppfølging, veiledning	94	32
Covid-19	17	11
Annet; ja-nei spørsmål, videre henvisninger	20	20
SUM	332	133

Tabell 3: HENVENDELSER FRA ANDRE (henvendelsene gjelder både elev og lærling)

TEMA	Estimert - oppfølging av henvendelser	1. gangs henvendelse
Rettigheter / plikter /	39	13
Opplæring, undervisning/læringsmiljø, veiledning, oppfølging	50	20
Klasse, skole, arbeidsmiljø, HMS	24	8
Annet; ja- nei spørsmål, videre henvisninger	10	10
Covid-19	11	8
SUM	134	59

(Andre: foresatte, opplæringskontor, fagopplæringen, ansatte skole/bedrift m.fl)

Eksempler på henvendelser 2021

Elev:

- «Jeg blir baksnakket og utestengt. De voksne på skolen gjør ikke noe...».
- «Jeg har sett noen være ruset på skolen, hvem snakker jeg med?»
- «Noen dager greier jeg ikke dra på skolen, alt er bare trist og grått. Jeg greier ikke si noe om det til læreren».
- «Jeg synes at en av lærerne trakasserer en medelev, han vil ikke si ifra. Hva bør jeg gjøre?»

Lærling:

- «Jeg får ikke tilbakemelding på arbeidet mitt. Hva har jeg krav på?»
- «Jeg vil skifte lærebedrift. Kan du hjelpe meg?»
- «Jeg er ikke oppmeldt til fagprøven og har kort tid igjen av læretiden. Hva gjør jeg?»
- «Det er noen lærlinger som blir trakassert på denne arbeidsplassen, og vi tar det opp, men ingenting gjøres. Kan bedriften holde på sånn år etter år?»
- «Jeg har ikke hørt noe om en intern opplæringsplan. Er det noe alle lærlinger skal ha?»

Foresatte/andre:

- «Hei, dette er fra fagopplæringen,- kan du være med på et avklaringsmøte – gjelder heving av lærekontrakt».
- «Min datter blir utestengt av en jentegjeng på skolen. Vi syns ikke skolen klarer å ivareta henne på en god måte. Hva kan vi forvente oss?»
- «Jeg er rektor på en skole og ønsker ombudet med i en elevsak, er dette innenfor deres arbeidsområde?»
- «Det er fra opplæringskontoret – vi har en lærling som trenger noen å snakke med ang. mistriivsel... kan du ringe henne?»

Skolebesøk

Elev- og lærlingombudet tilbyr alle videregående skolene i Trøndelag et årlig skolebesøk. Agenda er; *medvirkning, § 9A, klasse/skolemiljø, kommunikasjon og inkludering*. Covid situasjonen gjorde at vi ikke fikk gjennomført alle avtalte skolebesøk med fysisk oppmøte. Som alternativ laget vi et webinar til VG1 elevene med info om ombudstjenesten, og tilbød digitale alternativ til elevrådsstyret og ledelsen.

Lærlingesamlinger

Trøndelag fylkeskommune arrangerer hvert år lærlingesamlinger for 1.års lærlinger. Det ble også i 2021 en digital samling. Ombudet har bidratt med foredrag hvor vi har informert litt om ombudsrollen, viktigheten av god kommunikasjon, samt om rettigheter og plikter. I den anledning produserte vi i samarbeid med Camerat en informasjonsfilm. Ombudet deltar også på lærlingesamlinger i regi av opplæringskontor og kommuner.

Ledersamling

I samarbeid med avdeling utdanning, arrangerer vi en årlig samling for elevrådsleder, nestleder og elevrådskontakt ved alle skolene. I år som i fjor ble samlingen gjennomført digitalt, og det var kun to skoler som valgte ikke å delta.

Foredrag og workshops

Vi har bidratt på følgende arenaer:

- Levekårskonferansen
- Hovedutvalg utdanning
- Hovedutvalg for kultur
- Yrkesopplæringsnemda (YON)
- UFU
- Lærlingerådet
- Nettverket for elev- lærling og mobbeombudene i Norge
- Ulike opplæringskontor
- Lærlingekonferansen i Trøndelag
- Lærlingesamlinger (fylkeskommunale og lokale)

Nettverksbygging

Sentrale samarbeidspartnere:

- Mobbeombudet i Trøndelag
 - ELOT har et godt samarbeid med mobbeombudet. Vi benytter hverandres kunnskap og kompetanse innenfor flere områder og jobber sammen i enkelte enkeltsaker. Vi samarbeider også med forprosjektering av: Partnerskap mot mobbing og diskriminering.
- Nettverket for elev- og lærlingombud i Norge
 - Ombudsnettverket har flere fysiske/digitale samlinger i året, med kompetanseheving innen tema som berører barn og unge fra barnehage tom lærling. To samlinger er i regi av Udir og Læringscenteret i Stavanger (UIS) og to samlinger arrangeres internt av ombudsnettverket. På samlingene deler også ombudene erfaringer, kunnskap og legger strategier for hva de ulike Arbeidsutvalgene (AU) skal orientere/sette fokus på. AU inviterer til fagsamlinger tre til fire ganger i året med ulike tema og presentasjoner.
- Trøndelag Fylkeskommune
 - Møter med administrasjon på ulike avdelinger og seksjoner, som jobber innen samme fag-områder/målgruppe som ombudets mandat omhandler.
- Statsforvalteren
 - Sparrer på ulike tema/problemstillinger gjennom arbeidsmøter
- Oppfølgingstjenesten (OT)
 - Jevnlige møter med representanter fra oppfølgingstjenesten på alle nivå
- PPT
 - Jevnlige møter med representanter fra PPT på alle nivå
- Konfliktrådet
 - Erfaringsutveksling og samarbeidsmuligheter er tema
- Pasientombudet
 - Erfaringsutveksling og samarbeidsmuligheter er tema
- Læringerådet
 - Deltar i møter og sparrer med leder/rådet innenfor ulike problemstillinger. Deltar med innlegg og i workshop. Presenterer årsrapport.
- Elevorganisasjon (EO)
 - Samarbeider om skolebesøk, nettstedet elevrad.no og det Nordiske medvirkningsprosjektet Trygga skolan. Kontinuerlig dialog om elevrådsarbeid og medvirkning i skolen.
- Ungdommens Fylkesutvalg (UFU)
 - Oppdateres gjennom møteinnkallinger, referat og deltar i møter ved anledning. Presenterer årsrapport.
- KUN – Likestillingscenteret
 - Deltar i Nordisk samarbeid (Trygga skolan) hvor fokus er på elev-stemmen, medvirkning og normkritikk.

- Kommunikasjonsbyrået Tibe-T
- Kjennskapskampanje for å gjøre ombudsrollen bedre kjent (oppfølging av fjorårets mål). Kontinuerlig dialog rundt kvalitetsheving/strategier av informasjonsflyt.

- Karrieresenteret
- Informasjonsmøte og gjensidig utveksling av våre roller, tjenester og samarbeidsmuligheter.

- Trondheim voksenopplæringscenter (TROVO)
- Voksenopplæringen – Kunnskapsdeling, kompetanseheving og samarbeid om felles problemstillinger.

Kompetanseheving

Fagområder og relevans

- TRFK, Avdeling utdanning: Elevens skolemiljø; overgang grunnskole- videregående
- Barneombudet: Barns grunnleggende rettigheter i prosess ifl FNs Barnekonvensjon
- Læringscenteret i Stavanger: «Hvordan kan barnehage og skole forebygge at barn som er i en spesifikk sårbar situasjon får sosiale og følelsesmessige vansker»?
- Universitetet i Stavanger: Mobbing i sosiale medier
- Jan Spurkeland: Kommunikasjonsferdigheter, praktiske verktøy og møteledelse som virkemiddel i skolen
- Trøndelag fylkeskommune: Informasjon/opplæring i nytt avvik- og forbedringssystem
- Trøndelag Fylkeskommune: Trøndelagskonferansen
- Konfliktrådet
- Karrieresenteret Trøndelag
- Chatbot-opplæring
- SnakkOmMobbing.no
- KOM samlinger i regi Læringsmiljøcenteret ved Universitetet i Stavanger
- Statsforvalteren: Barns grunnleggende rettigheter i prosess, i følge FN's Barnekonvensjon
- RVTS midt: Sertifisering i verktøyet «Snakke»
- Juristenes utdanningscenter: Det årlige kurset i utdanningsrett
- UDIR: Kompetanseløftet for spesialpedagogikk og inkluderende praksis
- Utdanningsforbundet: Hvordan forebygge og reparere omsorgstretthet
- Anti bullying world congress, Stockholm
- TRFK: Personvern og kap 9A i Opplæringsloven

Covid-19

Elever på yrkesfag mindre negativt påvirket

Pandemien har rammet ulikt, og Udir har oppsummert nasjonale funn slik:

Om lag 64 prosent av elevene på yrkesfag svarer at skolehverdagen er negativt påvirket av pandemien, mot 76 prosent av elevene på studieforberedende fag. 23 prosent av elevene på studieforberedende fag svarer at skolehverdagen deres er mye eller veldig mye negativt påvirket av pandemien. Til sammenligning svarer bare 16 prosent av elevene på yrkesfag dette. En mulig grunn til forskjellen kan være at yrkesfagelevne har blitt prioritert for tilstedeværelse på skolen blant annet for de trenger tilgang til lokaler og utstyr for praktisk opplæring (Utdanningsdirektoratet 2021).

Å være lærling i en pandemi, har for mange vært ekstra krevende også i Trøndelag. Lærlinger har blitt rammet av permitteringer og omorganisering på kort varsel i kollegiet relatert til sykmeldinger og smittevern. Det har i den forbindelse vært uklarhet rundt rammer knyttet til grenseoppgang mellom opplæring og verdiskapning. Dette har for mange skapt usikkerhet som har påvirket læretid og veiledning. Dette gjelder særskilt 1.års lærlinger som har fortalt at de har fått oppgaver de ikke føler de er klar for. Mange har medelt at de har mistet verdifull opplæring og at veileder ikke har vært tilgjengelig.

Det er kjent at det nasjonalt er en økning i ufrivillig skolefravær som en av flere konsekvenser av pandemien. Ombudet forventer at TRFK gjør målrettede tiltak for elever som har problemer med skoleoppmøtet sitt.

Profilering av ombudstjenesten

For ombudet er det vesentlig å nå ut til flest mulig av våre potensielle brukere. Vi har et særskilt fokus på at vi er et lavterskeltilbud for ALLE elever, lærlinger og lære kandidater i videregående opplæring. Etter vedtak i Fylkestinget har ELOT mottatt midler fra avdeling utdanning til oversettelse av materiale. Et positivt samarbeid for et felles løft rettet mot målgruppen.

Fylkesting 2019-2023 behandlet saken i møte 15.06.2021 sak 51/21:

«Fylkesutvalget tar Årsrapport elev- og lærlingombudet 2020 til orientering. Minoritets-språklige elever og lærlinger opplever ofte at de ikke blir forstått eller får god nok innsikt i rettigheter og plikter. Fylkeskommunen skal jobbe med en styrkning av rutiner og kunnskap for å bedre denne situasjonen. Fylkesutvalget ber om at fylkestinget tar årsrapporten fra elev- og lærlingombudet til orientering og ber om at konkrete foreslåtte tiltak knyttet til minoritetsspråklige elever og lærlinger (kap. Tendens og refleksjon s. 21) blir tatt med i det videre arbeidet».

I en strøm av konkurrerende medier, erkjenner vi at det er nødvendig med en profesjonell, langsiktig og ikke minst dynamisk tilnærming til profilering av ombudstjenesten. Avdeling kommunikasjon i TRFK har formidlet at de ikke har kapasitet til å ivareta det omfanget ELOT etter spør. Vi innhentet derfor tilbud fra ulike kommunikasjonsbyrå. Etter en grundig prosess ble byrået TIBE-T i juni 2021 valgt som vår samarbeidspartner. Bærekraft har vært ivaretatt i form av en sterk involvering av ungdommer med ulik kulturell identitet og kjønn og en digital tilnærming til spredning av informasjon. Følgende tiltak har vært iverksatt:

- Egen logo for ELOT; uniformering, rollup, bilreklame, digitale medier
- Digital infoplatat om ELOT til infoskjerm (oversatt til 6 språk) sendt til alle videregående skoler
- 1. runde - Kjennskapskampanje med ulike 3 filmer på SNAPCHAT
- 2. runde - Kjennskapskampanje med ulike 3 filmer på SNAPCHAT
- Forarbeid til trykket og digital infobrosjyre på 7 språk. (publiseres april 2022)
- I 2022 vil profilering av ELOT utvides i form av målretting av materiale til; opplæringskontor, lærebedrifter og elever, lærlinger og lære kandidater med nedsatt funksjon. Dette bygger på våre erfaringer fra felt og innspill fra vårt nettverks av samarbeidspartnere.

FOKUSOMRÅDER

Med bakgrunn i mandat, henvendelser og politiske anbefalinger har vi valgt kommunikasjon og inkludering som fokusområder i årets rapport.

«Elevane og lærlingane skal utvikle kunnskap, dugleik og holdningar for å kunne meistre liva sine og for å kunne delta i arbeid og fellesskap i samfunnet. Dei skal få utfalde skaparglede, engasjement og utforskartrong.

(Opplæringsloven § 1-1)

KOMMUNIKASJON

Kommunikasjonsferdigheter er vårt viktigste verktøy.

Gregory Bateson: «Alt vi gjør og sier når vi er sammen, er kommunikasjon»! (Ulleberg 20024)

- Kommunikasjon er ett av disse verktøyene som alle vet hva er, men som få klarer å gi noen ensidig beskrivelse av.
- Kommunikasjon er både innhold og relasjon. Relasjoner og kommunikasjon påvirker hverandre gjensidig.
- Relasjoner bygges gjennom dialog. Dialogen er brobyggende og er byggestein for samhold. Der dialogen dyrkes, overlever også demokratiet. Kvalitet i opplæring handler om kvalitet i samspill og kvalitet i relasjoner.

Det å kommunisere godt er viktig, men også vanskelig. Noen ganger oppstår det problemer og kommunikasjonen fungerer rett og slett ikke slik den bør. Elever og lærlinger melder om at det ofte benyttes faguttrykk, vanskelige og uklare ord, som gjør at de misforstår. Kroppsspråk, stemmeleie og ansiktsuttrykk «fargelegger» det som sies og tolkes av mottaker.

Felterfaringer og henvendelser fra elever og lærlinger når det gjelder kommunikasjon, dreier seg ofte om manglende forståelse. De melder i tillegg om opplevelser av å føle seg oversett, bli avbrutt, latterliggjort, det brukes ironi og sarkasme som er vanskelig å forstå.

I arbeid med mennesker kan vi nesten ikke unngå å komme i situasjoner som kan oppleves stressende. En arbeidsplass er en arena hvor folk med ulik kulturell bakgrunn, ulike status og ulike relasjoner møtes. Kommunikasjon må tilpasses de menneskene en møter og deres forutsetninger. Dårlig kommunikasjon kan føre til usikkerhet, konflikter og dårlig skole- og arbeidsmiljø.

Som ombud erfarer vi at likeverd mellom samtalepartnere er vesentlig. En lærer/veileder vil aldri være en ekspert på livet til en elev/lærling. Det er fortsatt eleven/lærlingen som sitter i den posisjonen. Relasjoner har stor betydning for kommunikasjonen og det må jobbes for å skape gode relasjoner til medelever og medarbeidere.

Ombudsblikket har fanget opp at å bruke makt i kommunikasjon, ikke er gunstig for elev og/eller lærling. De melder om at de føler seg alene, de tør ikke si noe og føler seg overkjørt. Ved å bruke maktposisjon til å styre kommunikasjon, kan vi i verste fall snakke om krenking av mennesker. Kommunikasjon som fremmer likeverdighet, trygghet og tillit skaper gode dialoger.

Lærlinger som opplever et arbeidsmiljø hvor kommunikasjon bygger på gjensidig respekt og tillit, melder om trivsel og mestring. De erfarer at her er det greit å være uenig, og at uenighet ikke formidles og demonstreres gjennom respektløshet.

Ombudsblikket har fanget opp at det er viktig å være bevisst på hva og hvordan en kommuniserer, slik at en får en felles forståelse. Å gjenta det som snakkes om som en oppsummering, gir hen sjansen til å oppklare eventuelle misforståelser og forstå bedre. Elever og lærlinger har meddelt at det å tørre spørre opp hva som ble sagt, er vanskelig. Samtidig skal både elever og lærlinger kunne ha gode evner til å kommunisere og legge til rette for gode dialoger i jobb og studier.

Hvordan være en god hjelper, støtte og veileder ved bruk av ombudsblikket? Vi har erfart og opplevd at det kreves relasjonelt mot for å mestre alle de utfordrende situasjoner vi møter. Relasjonelt mot krever at vi er bevisst hva som er vanskelig i møte med andre, og ha vilje og evne til å tørre ta kontakt. Vi har jobbet sammen med å finne ut av hvordan det står til med vårt eget relasjonelle mot. Vår erfaring er at i laget rundt eleven og lærlingen – «de voksne» – i større grad bør utøve større relasjonelt mot

◀◀ *Mot er ikke å ikke være redd,
det er å være redd, men gjøre det likevel.*

Barnekonvensjonen

Barnekonvensjon gir barn grunnleggende rettigheter når det skal tas avgjørelser eller gjøres handlinger som berører barn.

(Kilde: Forandringsfabrikken)

Fire rettigheter skal ivaretas i sammenheng:

- Barnets beste skal være et grunnleggende hensyn (BK artikkel 3)
- Barnet har rett til å uttale seg fritt (BK artikkel 12)
- Barnet har rett til å få informasjon (BK generell kommentar til artikkel 12)
- Barnet har rett til privatliv (BK artikkel 16)

INKLUDERING

Inkludering innebærer at den enkelte elev opplever sosial tilhørighet og sosialt fellesskap med jevnaldrende, samtidig som opplæringen er tilpasset evner og behov slik at eleven lærer og utvikler seg både menneskelig og faglig.

(Læringsmiljøsentret, Universitetet i Stavanger, UIS)

Inkludering handler om retten til å møte andre mennesker som den man er. Et inkluderende læringsmiljø verdsetter mangfold og alle har sin naturlige tilhørighet.

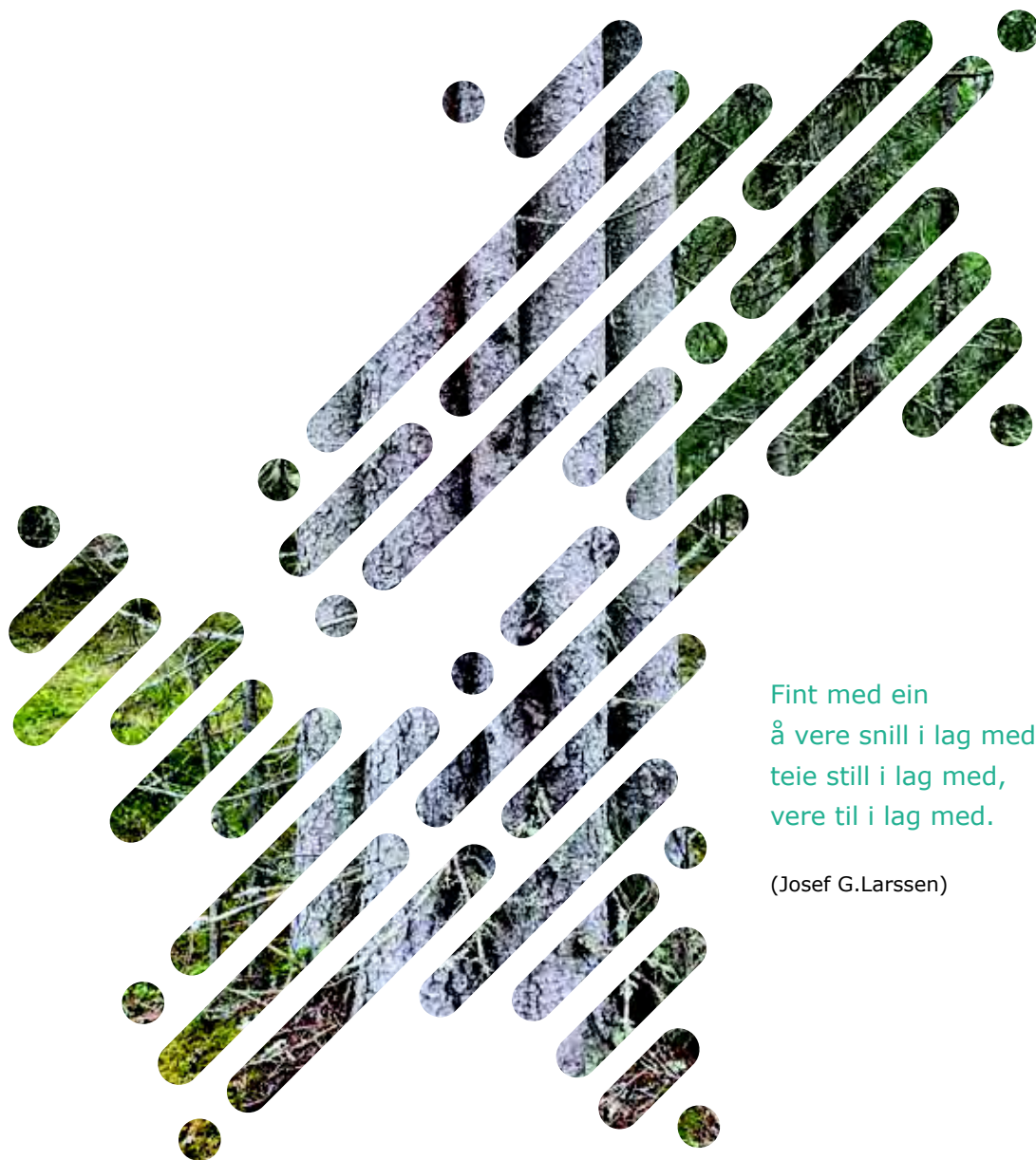
- Inkludering kan beskrives som deltakelse, fellesskap, læringsutbytte og medvirkning. Alle trenger vi å være en del av et fellesskap.
- Inkludering handler om å tilpasse læringsmiljøet til mangfoldet og gi alle reell mulighet til å delta i det faglige og sosiale fellesskapet.
- Sosial tilhørighet er en viktig ramme for læring og utvikling.

Et sentralt mål i norsk skole er inkludering. Djupedal-utvalget foreslo et normkritisk perspektiv for å fremme en inkluderende skole. De mente at det må gjennomføres tiltak som implementerer normkritikk som arbeidsverktøy i skolen. Skolen er et sted der mangfoldet møtes, og der likeverd og inkludering er sentrale verdier. Normkritikk handler om å stoppe opp ved egne holdninger og forventninger og reflektere over de normene som finnes. Slik kan vi utfordre normer som skaper en oss og dem virkelighetsoppfatning.

Ombudet hører fra elever og lærlinger at de synes det er vanskelig å få til inkludering i praksis. Inkludering da i betydningen, høre til, ha en plass i et fellesskap og gjøre tilpasninger i omgivelsene, og at det samsvarer med ungdommens behov. Ombudet skjønner at noen elever/lærlinger er vanskelig å inkludere da, de virker lite engasjert og uinteressert. Elever/lærlinger har i samtaler meddelt at de sier hei, smiler, prøver å tenke på andre, ordner plass i gruppearbeid og rundt bordet i kantina. De inviterer dem med og prøver å legge til rette, slik at alle kan delta i ulike aktiviteter på skolen.

Elever og lærlinger sier at å gjøre aktiviteter sammen, gir positive opplevelser og bedre fellesskapsfølelse. Tilhørigheten styrkes.

I skolen møter en mangfoldet samfunnet består av, og det samfunnet vi til sammen utgjør. Skolen er nøkkelen til et inkluderende samfunn i sin helhet. I praksis er vi kanskje ekskluderende i valgene våre og sette merkelapper og kategoriserer andre. Ombudet snakker med elever og lærlinger om mangfold og annerkjennelse av mangfold, som en berikelse og som er med på å skape et tryggere og mer inkluderende skolemiljø. Elevene skal lære seg å ta andres perspektiv og formålsparagrafen til Opplæringsloven og overordnet del av læreplanverket, slår fast at menneskeverdet skal være ukrenkelig.

Fint med ein
å vere snill i lag med,
teie still i lag med,
vere til i lag med.

(Josef G.Larssen)

TENDENSER OG ANBEFALINGER

Elev- og lærlingombudet skal informere elever og lærlinger om deres rettigheter og plikter, veilede, gi råd og være en brobygger mellom elever og skoleledelse, lærlinger og bedrifter.

ELEV

Medvirkning

I mandatet står det at ombudet skal bistå i utviklingen av elever og lærlingers medvirkningsarenaer.

Barnekonvensjonen, artikkel 12: «*Barnets rett til å gi uttrykk for sin mening. Alle barn har rett til å si meningen sin og deres meninger skal bli tatt på alvor å bli hørt og sett*».

Tendenser

- Vi erfarer at elevmedvirkning i skolen forstås og praktiseres ulikt, både internt på skolen og mellom skolene
- Elever meddeler at de ønsker at lærerne/ansatte har bedre tid til å lytte, anerkjenne og handle
- Manglende kunnskap om hva reell medvirkning er og hvordan medvirke

Anbefalinger

- Gjennom dialog og inkluderende prosesser sikre felles forståelse av begrepet *Medvirkning*
- Ansatte i skolen må ta seg tid til å følge opp det elever meddeler / skape en god medvirkningskultur
- Elevene trenger innsikt/tid til å utvikle kompetanse i medvirkning
- Klassens time bør timeplanfestes
- Styrke elevrådskontaktens rolle i skolen, gjerne med funksjonstillegg og økning av tidsressurs
- Eleven- og lærlingens stemme må innhentes innledningsvis i alle prosesser som berører elevene
- Felles retningslinjer for elevrådsarbeidet, styrker elevdemokratiet

Skolemiljø

Ombudet skal bistå i enkeltsaker med henhold til praktisering av gjeldende lov og forskrifter.

Alle elever har rett til å ha et trygt og godt skolemiljø som fremmer helse, trivsel og læring (§ 9 A-9. Informasjonsplikt og rett til å uttale seg)

Skolen skal informere elevene og foreldra om rettane i dette kapitlet. Skolane skal òg informere om aktivitetsplikta etter §§ 9 A-4 og 9 A-5 og om høvet til å melde saka til statsforvaltaren etter § 9 A-6.

Dersom skolen finn ut at noko ved skolemiljøet kan skade helsa til elevene, skal elevene og foreldra snarast mogleg varslast om det.

Elevane skal få ta del i planlegginga og gjennomføringa av arbeidet for et trygt og godt skolemiljø (§9 A-8. Elevdeltaking i arbeidet med skolemiljøet)

Tendens

- Vi ser en generell økning i henvendelser i 2021
- Økning i problematikk knyttet til jentegrupper.
- Flere av mobbesakene var krevende, komplekse og medførte flere møter og involverte eksterne parter.
- Vi erfarer at kunnskap og informasjon om lovverk og rutiner knyttet til §9A ikke er god nok. Dette gjelder både ansatte, foresatte og elever
- Aktivitetsplikten blir ikke tilfredsstillende oppfylt (Dette gjelder særlig følge med-plikten)

Anbefaling

- Rutiner rundt informasjonsflyt må forbedres og informasjonskanaler må være intuitive og brukervennlige
- Øke ansattes forståelse, praktisering og kompetanse i opplæringsloven.
- Kvalitetssikre aktivitetsplanene
- Systematisk kompetanseheving knyttet til §9A må ses i sammenheng med elevenes øvrige rettigheter

Skolen skal støtte elevenes identitetsutvikling, legge til rette for gode mellommenneskelige relasjoner og arbeide systematisk med det sosiale miljøet på skolen»

(NOU 2015:8 Fremtidens skole – Fornylse av fag og kompetanser)

Sårbarhet og psykisk helse

Sårbarhet handler om hvordan påkjenninger og risikokilder vil gi konsekvenser for noe som er av verdi for oss.

«Å være sårbar krever styrke. Vi er alle sårbare, men er det å være sårbar det samme som å være svak?»

(Monica Østbø)

Tendenser

- Det oppleves krevende å si fra til ansatte om utfordringer som påvirker skolehverdagen negativt
- Henvendelser ombudet får avdekker at det er høy terskel for eleven å ta kontakt på et tidlig tidspunkt for å be om hjelp.
- Ulik ressursbruk og organisering av de ulike funksjonene i elevtjenesten.

Anbefalinger

- Styrke laget rundt eleven med systematiske og gode tiltak/virkemidler (elevtjenesten, oppfølgingstjenesten, PPT, BUP)
- Utvikle og forsterke hjelpetjenesten rundt eleven
- Sørge for tilstrekkelige ressurser i elevtjenesten på den enkelte skole
- Kvalitetssikre tilbudet ved den enkelte elevtjeneste

Føles som jeg er I helvete

Styggen på ryggen har blitt en av mine nærmeste

På skulder'n min og minner meg på

Hvor jævla skeis det herre livet mitt går

Er det rart jeg er redd

Når styggen på ryggen er han jeg prater med mest?

Oppå skulder'n min og sier at jeg kommer ingen vei her I livet

(«Styggen på ryggen» - OnkIP & De Fjerne Slektningene)

LÆRLING

Medvirkning

Tendenser

- Fravær av intern plan fratrar lærlingen/lærekandidatens mulighet til å påvirke og medvirke i opplæringen
- Lærlingens involvering i å sette mål og vurdere eget arbeid og utvikling, praktiseres ikke systematisk i lærebedriften
- Forsøk på medvirkning fra lærlingen side, mistolkes tidvis av kolleger, som overprøving av deres fagkunnskap

Anbefalinger

- Sikre gode rutiner for at alle lærlinger/lærekandidater har en intern opplæringsplan
- Bedre rutiner for å sikre at halvårssamtaler og halvårsvurdering gjennomføres iht lovverk
- Utarbeide bedre rutiner og praksis for forløpende tilbakemeldinger og undervisvurdering

Tilpasset opplæring

«Opplæringa skal tilpassast evnene og føresetnadene hjå den enkelte eleven, lærlingen, praksisbrevkandidaten og lærekandidaten. (Opplæringslova § 1-3)

«...Lærebedrifta skal utvikle ein intern plan for opplæringa, for å sikre at lærlingen, praksisbrevkandidaten, lærekandidaten eller kandidaten for fagbrev på jobb får ei opplæring som tilfredsstillar krava i læreplanen, eventuelt den individuelle opplæringsplanen...»

Tendenser

- Vi erfarer at flere lærebedrifter ikke har utarbeidet en intern lovpålagt opplæringsplan
- Den enkelte lærlings forutsetninger og kunnskapsnivå hensyntas ikke i organisering og daglig oppfølging i lærebedriften
- Praksissjokk. Krevende å forstå sammenheng mellom rettigheter og plikter som arbeidstaker
- Lærlingen ikke alltid vet hvem veileder og/eller faglig leder er og hvilke funksjoner de har
- I lange perioder er ikke veileder tilgjengelig for lærlingen
- Veilederansvar delegeres ikke videre ved sykdom eller annet fravær, samt ved bytte av læringsarena
- Veileder har ikke gjennomført fylkeskommunens veilederkurs/sertifisering

Anbefalinger

- TFK må sørge for at alle lærebedrifter/opplæringskontor utarbeider og følger opp den lovpålagte interne opplæringsplanen
- Faglig leder og veileder være synlig og tilgjengelig i hverdagen
- Veileder må gi fortløpende tilbakemelding og veiledning, og i samarbeid med lærling ved behov justere opplæringsplan
- Under læreløpet sikre at lærlingen opplever trygghet og tillit i bedriften
- Fortsette å videreutvikle kvaliteten i bedriftsopplæringen i fylket gjennom å sikre at faglig leder og veiledere gjennomfører kurs/sertifisering

§ 4-2. Krav til tilrettelegging, medvirkning og utvikling

- (1) Arbeidstakerne og deres tillitsvalgte skal holdes løpende informert om systemer som nyttes ved planlegging og gjennomføring av arbeidet. De skal gis nødvendig opplæring for å sette seg inn i systemene, og de skal medvirke ved utformingen av dem.
- (2) I utformingen av den enkeltes arbeidssituasjon skal:
 - a. det legges til rette for at arbeidstaker gis mulighet for faglig og personlig utvikling gjennom sitt arbeid,
 - b. arbeidet organiseres og tilrettelegges under hensyn til den enkelte arbeidstakers arbeidsevne, kyndighet, alder og øvrige forutsetninger,
 - c. det legges vekt på å gi arbeidstaker mulighet til selvbestemmelse, innflytelse og faglig ansvar,
 - d. arbeidstaker så langt som mulig gis mulighet til variasjon og for å se sammenheng mellom enkeltoppgaver,
 - e. det gis tilstrekkelig informasjon og opplæring slik at arbeidstaker er i stand til å utføre arbeidet når det skjer endringer som berører vedkommendes arbeidssituasjon.

HMS og psykososialt arbeidsmiljø

Lærlingene har i likhet med elever i videregående opplæring lovpålagte rettigheter. For lærlingene er dette forankret i Arbeidsmiljøloven:

§ 4-1. Generelle krav til arbeidsmiljøet

- (1) Arbeidsmiljøet i virksomheten skal være fullt forsvarlig ut fra en enkeltvis og samlet vurdering av faktorer i arbeidsmiljøet som kan innvirke på arbeidstakernes fysiske og psykiske helse og velferd. Standarden for sikkerhet, helse og arbeidsmiljø skal til enhver tid utvikles og forbedres i samsvar med utviklingen i samfunnet.

§ 4-3. Krav til det psykososiale arbeidsmiljøet

- (1) Arbeidet skal legges til rette slik at arbeidstakers integritet og verdighet ivaretas.
- (2) Arbeidet skal søkes utformet slik at det gir mulighet for kontakt og kommunikasjon med andre arbeidstakere i virksomheten.
- (3) Arbeidstaker skal ikke utsettes for trakassering eller annen utilbørlig opptreden.
- (4) Arbeidstaker skal, så langt det er mulig, beskyttes mot vold, trusler og uheldige belastninger som følge av kontakt med andre.

Tendenser

- Lærlinger som ikke opplever å ha et trygt og godt arbeidsmiljø, melder om at forholdene ikke tas på alvor og at det ikke iverksettes tiltak
- Problemstillinger fanges opp for seint og løses ikke alltid godt nok i bedriften
- Det mangler et støtteapparat for lærlinger som sliter med problematikk knyttet til HMS

Anbefalinger

- Ombudet anbefaler en felles elev- og lærlingetjeneste, slik at lærlingen gis mulighet til å ta kontakt ved behov for veiledning og hjelp, utover tilbud fra PPT
- Fagopplæringen må forbedre rutiner på systemnivå, for i større grad fange opp kritikkverdige forhold i lærebedrifter
- Ved gjentakende og/eller alvorlige brudd bør lærebedriftene fratas godkjenning. Dette skjer i for liten grad i dagens praksis, noe som gjelder både regionalt og nasjonalt
- Det må jobbes med å få større svarprosent på lærlingeundersøkelsen, for å fange opp reelle forhold

ELEV / LÆRLING

Minoritesspråklige

En stor del av henvendelsene fra minoritesspråklige har utspring i forhold knyttet til svikt i kommunikasjon, der et eller flere av følgende tema ligger til grunn; *rettigheter og plikter i skole og lærebedrift, fortolkning av lovverk og psykososiale forhold.*

Tendenser

- Ombudet har i 2021 hatt en økning i henvendelser fra minoritesspråklige med kort botid
- Vi får tilbakemelding om at ombudstjenesten blir stadig mer kjent
- Ansatte / veiledere / opplæringskontor setter ikke av nok tid og ressurser til å lytte og faktisk forstå kompleksiteten i problemstillingen
- Krevende for minoritesspråklige å få god innsikt i og forståelse av kompleksiteten rundt rettigheter og plikter i norsk skole og arbeidsliv
- Traumer og frykt for autoriteter kan gi høy terskel for å melde fra og/eller be om hjelp, særlig i problemstillinger knyttet til personlige forhold
- Sammensatte utfordringer innen kommunikasjon og kulturforståelse
- Underrepresentert i skolens/ lærebedriftens ulike medvirkningsorganer

Anbefalinger

- Øke kunnskap i skole og lærebedrift om traumepsykologi og kulturelt mangfold
- Ved å ta seg tid til å lytte og forsøke å forstå problemstillingen, erfarer vi at en bekymring eller fastlåst situasjon som oftest kan løses. Dette forutsetter trygge relasjoner, tilstrekkelig tid og åpen inkluderende dialog
- Utarbeide rutiner i skole og lærebedrift som sikrer inkludering og medvirkning, både i formelle og sosiale arenaer
- Satsing på rekrutering av minoritetspråklige i elevtjenesten og som veiledere i lærebedrift
- Ta i bruk tolketjenesten

«Mange barnehagebarn og skoleelever har begrensede norskferdigheter. Det samme gjelder deres foreldre. Tolk kan derfor være nødvendig i en del tilfeller, som møter, utviklingssamtaler, foreldresamtaler eller andre situasjoner hvor man drøfter viktige ting som gjelder barnets trivsel og utvikling.»

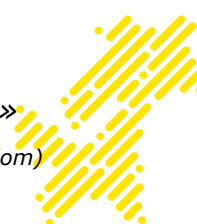
<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/minoritetsspraklige/behov-for-tolk-i-barnehage-og-skole/>

Nedsatt funksjonsevne

Nedsatt funksjonsevne kan dreie seg om nedsatt bevegelses-, syns- eller hørselsfunksjon, nedsatt kognitiv funksjon eller ulike funksjonsnedsettelse grunnet ulike sykdommer. Ombudet har snakket med elever/lærlinger som sier de ofte blir møtt med lave forventninger, fordi de har funksjonsnedsettelse, funksjonsnedsettelsen blir deres identitet. Elever med nedsatt funksjonsevne meddeler at de ofte veiledes til å ta kompetansebevis. Hvis det gis nødvendig opplæring, oppfølging og tilrettelegging, vil det i større grad være mulig å ta ordinært fagbrev. Det krever tilrettelegging under hele det videregående løpet.

«Funksjonsnedsettelsen er noe jeg har, ikke noe jeg er.»

(ungdom)

Tendenser:

- få henvendelser fra elever og lærlinger med funksjonsnedsettelse
- elever med nedsatt funksjonsevne opplever å ikke bli inkludert
- elever med nedsatt funksjonsevne opplever krenkelser med utgangspunkt i funksjonsnedsettelsen

Anbefalinger:

- motvirke fordommer og krenkelser gjennom kunnskap og holdningsskapende arbeid
- tilrettelegging må ikke oppleves stigmatiserende og ekskluderende fra fellesskapet

Elever og studenter med funksjonsnedsettelse ved skole- og utdanningsinstitusjoner har rett til eget individuelt tilrettelegging av lærested, undervisning, læremidler og eksamen, for å sikre likeverdige opplærings- og utdanningsmuligheter. (Opplæringslova. § 21. Rett til individuelt tilrettelegging for elever og studenter)

Overganger

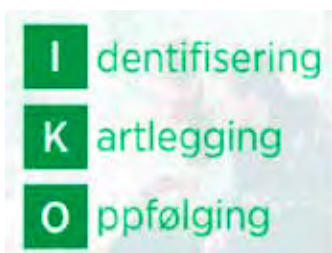
Vi har erfaringer i en stor andel av våre saker, at overganger er sårbare og kan skape utfordringer både på system og individnivå. Dette gjelder alle overganger både mellom skoleslag og fra skole til lærebedrift.

Tendenser

- Mangler og svikt i rutiner for tidlig identifisering av ungdom i faresonen
- Stor variasjon i kvalitet på kartlegging og rutiner for oppfølging av elever
- Variasjoner på systemnivå rundt oppfølging ved overganger; fra grunnskole til videregående og fra elev til lærling
- Fortsatt skambelagt å fortelle om behov for tilrettelegging og allerede kjente utfordringer, både fra elev og foresatt
- Uttrykt redsel både fra elev og foresatt knyttet til stigmatisering

Anbefalinger

- Enda bedre rutiner rundt bruk av IKO-modellen (Identifisering – Kartlegging - Oppfølging) Modellen er enn systematisk måte å arbeide med sårbar ungdom, blant annet de som står i fare for å falle ut av videregående opplæring
- Kvalitetssikre lokale rutiner for å forebygge og sikre en best mulig overgang, tilrettelegging og oppfølging
- Større fokus på å skape trygghet og tillit ved skolestart, og kontinuerlig følge opp klasse- og skolemiljø.

Tilpasset opplæring

«En sommerfugl som tenker som en larve, vil aldri slå ut vingene sine».

Tendenser

- Ingen ønsker å skille seg ut og tør ikke melde behov
- Elever og lærlinger har for liten innsikt i hva de kan være med på å bestemme og hvordan de kan gjøre det
- Lite kunnskap om rettigheter rundt tilpasset opplæring
- Begrepet tilpasset opplæring forveksles ofte med spesialundervisning

Anbefalinger

- Skape gode, trygge relasjoner og et godt læringsmiljø, slik at terskelen for å si ifra er lav og at alle har ulike behov
- Elever og lærlinger må få mer kunnskap om muligheter og rammer rundt tilpasset opplæring
- Den enkelte lærer/veileder må bli bedre til å ta i bruk og formidle ulike læringsstrategier
- Elever og lærlinger må i større grad involveres i planlegging av undervisning, slik at den enkeltes forutsetninger og behov ivaretas

Opplæringa skal tilpassast evnene og føresetnadene hjå den enkelte eleven, lærlingen, praksisbrevkandidaten og lære kandidaten. (§ 1-3. Tilpassa opplæring)

Oppfølgingstjenesten (OT)

Fylkeskommunen skal ha en oppfølgingstjeneste for ungdom som har rett til opplæring etter § 3-1, og som ikke er i opplæring eller arbeid. Tjenesten gjelder til og med det året ungdommen fyller 21 år. (Opplæringsloven § 3-6)

Målgruppekode - Statusgruppekode - Statuskode	Februar 2021	Juni 2021	November 2021
	Trøndelag - Trööndelaga	Trøndelag - Trööndelaga	Trøndelag - Trööndelaga
- I målgruppe	1 089	1 245	874
+ Ukjent aktivitet	95	95	95
+ Under oppfølging og veiledning	415	475	325
- I aktivitet	331	406	260
Opplæring og arbeidspraksis i regi av fylket	14	19	16
Arbeidspraksis eller annet tiltak i regi av NAV	275	343	207
Kombinasjonstiltak - fylkeskommunen og NAV	8	7	7
I arbeid	8	9	4
Elev	11	13	12
Lærling/lærekandidat/praksisbrevkandidat	12	15	14
- Avklart	247	269	190
Takket nei til oppfølging	46	58	42
Er i militæret	15	16	11
Har omsorg for barn	11	13	6
Er syk/i institusjon	104	114	70
Ikke-formell opplæring	71	68	61

OT benytter flere verktøy for tidlig å se og fange opp ungdom som kan være utsatt for å falle fra. IKO er en modell som gir oversikt over fravær og karakterer - en viktig parameter for om en ungdom vil fullføre. Inntakslistene gir opplysninger der OT kan se om ungdommene har gått på tvers i systemet, tidligere har vært i kontakt med OT, eller er plassert på et skoleønske uten å ha ønsket det.

Tendenser:

- Vi erfarer at OT kobles på for sent i tilfeller hvor elever/lærlinger allerede viser tegn til at de er i ferd med å falle ut av videregående opplæring
- Det er stor forskjell på i hvilken grad opplæringskontorer involverer OT

Anbefalinger

- Mer systematisk bruk av IKO-modellen, slik at de ulike aktørene i opplæringen settes i stand til å jobbe samordnet mot frafall, slik at både elevenes og lærernes hverdag blir bedre
- Tidlig koble inn OT både i skole og lærebedrift
- Gi bedre informasjon om OTs rolle og virkeområde

OMBUDSTJENESTEN

Synlighet for brukere

ELEV

Tendenser

- Lite synlig informasjon om ombudstjenesten på skolens hjemmesider.
- Usikkert om det ligger lenke til Elev- og lærlingombudet på elevenes Pocket ID
- Mangel på rutiner lokalt rundt informasjonsflyt; til ansatte, foresatte og elever – om ombudstjenesten og ombudets rolle
- Mangelfull orientering fra ansatte i skolen, om ombudets rolle og funksjon – til elever og foresatte som trenger bistand
- Ombudet kontaktes ofte sent i krevende skolemiljø og/eller i enkeltsaker

Anbefalinger

- Sikre gode rutiner lokalt på skolene for å gjøre ombudstjenesten kjent for elever, foresatte og personale
- ELOT ønsker deltakelse på rektormøte, for å informere om tjenesten og tendenser
- Kontakt ombudet tidlig i saker der ombudet kan bidra som støttespiller og brobygger for elever og skolen
- Alle skoler oppfordres til å ha godt synlig informasjon, og lenke til ombudets hjemmesider på egne hjemmesider
- Lenke til ombudets hjemmeside på samtlige elevers Pocket ID

LÆRLING

Tendenser

- Opplæringskontor og lærebedrifter gir i varierende grad informasjon til lærlinger og lærekan- didater om ombudstjenesten og ombudets rolle
- Faglige ledere og veiledere kjenner ikke alle til ombudsordningen
- Ombudet oppfattes av enkelte lærebedrifter som en trussel og ikke en brobygger og samar- beidspartner
- Ombudet kobles ofte på når saken oppleves fastlåst for alle parter
- Mangler tidlig innsikt i saker som vedrører vårt mandat ved å ikke ha møte og talerett i Yrkes- opplæringsnemda (YON)

Anbefalinger

- Gjeninnføre møte og talerett for ombudet i YON. Dette retten ble fjernet ved sammenslåingen 2018
- Gode rutiner i formidlingen av informasjon om ombudstjenesten til de ulike brukerne
- Ombudet presenterer ombudstjenesten og sitt mandat på de ulike kurs og arenaer der opp- læringskontor og lærebedrifter møtes
- Å ta kontakt med ombudet tidlig da vi har en brobyggerfunksjon som erfaringsmessig bidrar til best mulig løsning for partene

Nettverksbygging

ELEVER

Tendenser

- Ombudet erfarer gode og konstruktive prosesser med partene, når skolen kobler inn ombudet i enkeltsaker og saker på systemnivå
- Godt samarbeid med seksjonen avdeling utdanning som bidrar til ivaretagelse av elevens ret- tigheter
- Konstruktive og gode samarbeidsprosesser med rektorer, andre ansatte og elevtjenesten
- God dialog med Startforvalteren, PPT, BUP, Politi, konfliktrådet, OT, Karriereveiledere, pasient- ombudet

Anbefalinger

- Ivareta og videreutvikle det gode samarbeidet og dialogen
- Få innpass på rektormøter for å informere om ombudstjenesten og formidle tendenser og er- faringer

LÆRLINGER

Tendenser

- Godt samarbeid med fagopplæringen bidrar til konstruktive løsninger i komplekse saker
- Godt samarbeid med flere opplæringskontor bidrar til gode løsninger i krevende enkeltsaker for lærlingen

Anbefalinger

- Ivareta og videreutvikle det gode samarbeidet og dialogen
- Få innpass på møter i fora med ledere for opplæringskontorene

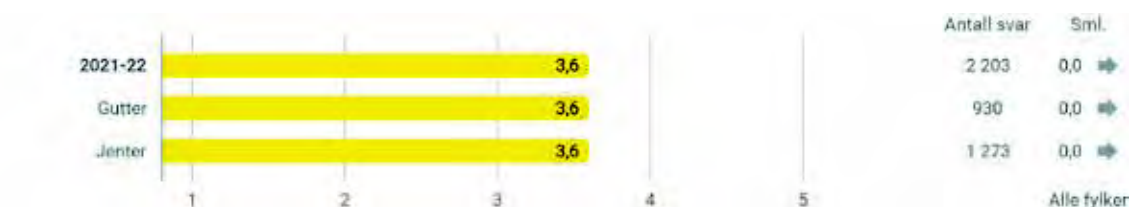
ELEV

Elevundersøkelsen

Elevundersøkelsen er en årlig undersøkelse hvor elever sier sin mening om læring og trivsel i skolen. Svarene skal brukes for kvalitetsutvikling i skolen, faglig og sosialt.

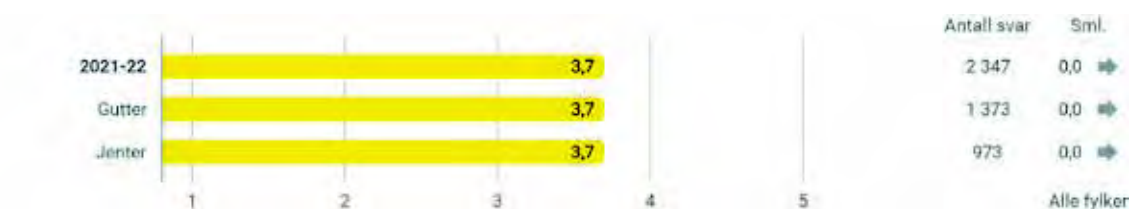
Elevdemokrati og medvirkning

Studieforberedende utdanningsprogram

Elevdemokrati og medvirkning

Yrkesfaglige utdanningsprogram.

Figuren viser resultater for Trøndelag i skoleåret 2021-22.

Elever skal delta aktivt i vurdering av eget arbeid, egen kompetanse og i sin egen sosiale og faglige utvikling. Målet med elevmedvirkning er at eleven selv skal få en dypere forståelse av opplæringen og økt interesse ved å delta i utformingen. Kommunikasjon mellom lærer og elev er vesentlig for at elevmedvirkning skal fungere som tenkt.

Tallene på elevmedvirkning og vurdering for læring er for ombudet naturlig å se i sammenheng. Elevdemokrati og medvirkning handler om å delta i beslutninger som gjelder egen læring, vurdering av eget arbeid, egen kompetanse og i sin egen faglige og sosiale utvikling. Vurdering for læring handler om faglig oppfølging og tilpasset opplæring for den enkelte elev.

Spørsmålene i elevundersøkelsen indikerer skolens ansvar på systemnivå. De lave tallene både regionalt i Trøndelag og nasjonalt viser praksisutøvelsen langt fra er god nok. Dette gjenspeiler seg i antall henvendelser innenfor dette området. Det er positivt at spørsmålene årlig tas opp til revisjon av Udir, nettopp vår å nå målgruppen. Her er det også mulig for den enkelte skoleeier å komme med innspill.

Indeksen viser gjennomsnittlig skår for fire spørsmål om elevene opplever tilrettelegging og involvering for elevdeltakelse og om skolen er lydhør for elevenes forslag. Skalaen går fra 1-5. Høy verdi tilsvarer positivt resultat. Høyest mulig skår er 5. Skåren vises som gjennomsnitt.

Felles regler

Studieforberedende utdanningsprogram

Felles regler

Yrkesfaglige utdanningsprogram

Figuren viser resultater for alle Trøndelag i skoleåret 2021-22.

Indeksen viser til tre spørsmål om skolens regler og oppfølgingen av disse. Konsekvent håndheving av regler er en viktig del av klasseledelsen for å skape et godt læringsmiljø. Skalaen går fra 1-5. Høy verdi tilsvarer positivt resultat. Høyest mulig skår er 5. Skåren vises som gjennomsnitt.

Iflg Vaaland sosialiseres elever gjennom det klima læreren skaper i klasserommet. Best ut kommer de elevene som har lærere som praktiserer autoritativ klasseledelse. Disse lærerne ivaretar elevenes behov for støtte og omsorg, og utøver kontroll i form av etablering og forsterkning av regler, og etablering og oppfølging av strukturer for elevenes aktivitet. (Grete S.Vaaland, UIS). Tallene stemmer godt med det vi erfarer i felt og gjennom henvendelsene vi får.

Trivsel

Studieforberedende utdanningsprogram

Trivsel

Yrkesfaglige utdanningsprogram

Figuren viser resultater for Trøndelag i skoleåret 2021-22.

Indikatoren viser til et spørsmål om trivsel på skolen. Elevenes trivsel er viktig i seg selv og som bidrag til motivasjon for læring. Skalaen går fra 1-5. Høy verdi tilsvarer positivt resultat. Høyest mulig skår er 5. Skåren vises som gjennomsnitt.

Tallene gjenspeiler våre erfaringer. At elevene trives på skolen er et mål i seg selv og alle elever har en individuell rett til et miljø på skolen som fremmer trivsel (kapittel 9A i Opplæringsloven), og all forskning viser positive sammenhenger mellom trivsel, helse og læring.

Støtte fra lærerne

Studieforberedende utdanningsprogram

Støtte fra lærerne

Yrkesfaglige utdanningsprogram

Figuren viser resultater for Trøndelag i skoleåret 2021-22.

Indeksen viser til fem spørsmål om sosial og faglig støtte fra lærerne. Skalaen går fra 1-5. Høy verdi tilsvarer positivt resultat. Høyest mulig skår er 5. Skåren vises som gjennomsnitt.

Faglig støtte handler om lærerens evne til å gi tilbakemeldinger på elevenes arbeid. Det å kunne gi faglig støtte, forutsetter at læreren har kunnskaper om både lærestoffet og metoden, men også om eleven. Lærerens evne til å gi elevene faglig og sosial støtte, er en viktig faktor i etableringen av positive relasjoner med elevene. Lærerens relasjon til eleven vil igjen påvirke klassemiljøet. Tallene gjenspeiler antall henvendelser om dette tema.

Vurdering for læring

Studieforberedende utdanningsprogram.

Vurdering for læring

Yrkesfaglige utdanningsprogram

Figuren viser resultater for Trøndelag i skoleåret 2021-22.

Indeksen viser til åtte spørsmål som bygger på de fire prinsippene for vurdering for læring. Skalaen går fra 1-5. Høy verdi tilsvarer positivt resultat. Høyest mulig skår er 5. Skåren vises som gjennomsnitt.

Kjernen i vurdering for læring er at eleven får informasjon om egen læringsprosess. Læreren bør gi tilbakemeldinger som gir svar på hvor eleven er, hvor hen skal og hvordan komme seg videre/fremovermeldinger. Eleven skal være en medvirkende aktør og reflektere over eget arbeid. Vurdering av medelevers arbeid kan brukes som ressurs til egen læring og motivasjon for videre læring. Vår erfaring er at dette er et område som har forbedringspotensial, noe som gjenspeiles i tallene.

Mobbing

Skolens arbeid for at alle elever har et trygt og godt skolemiljø som fremmer helse, trivsel og læring, er viktig for alle elever.

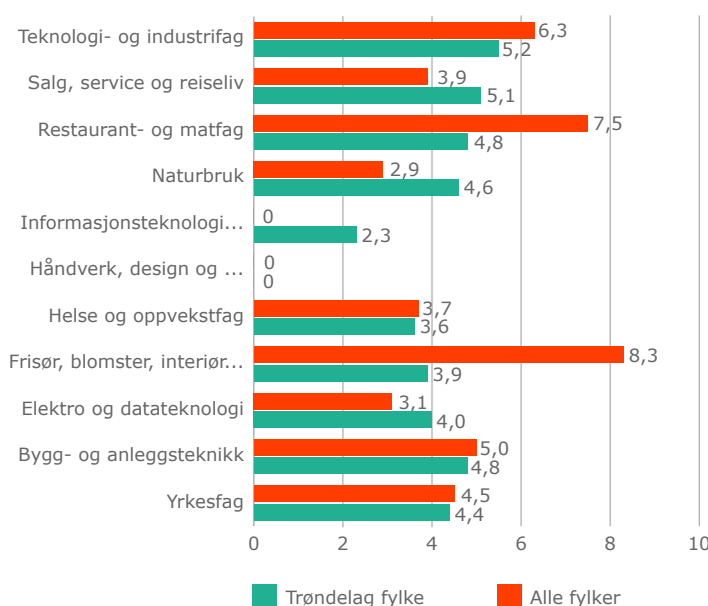
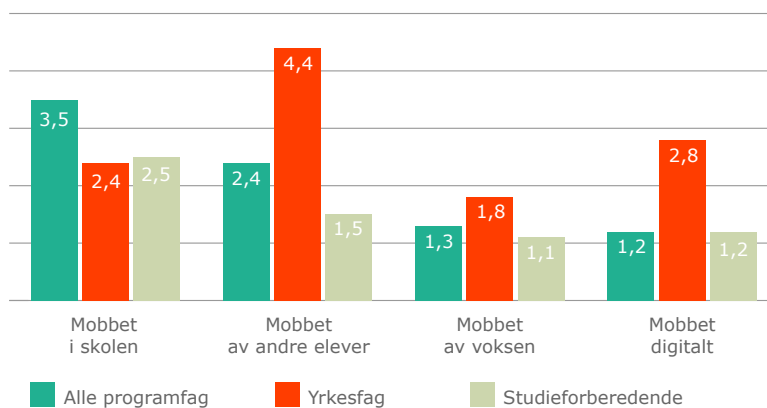
Ombudsblikket tar utgangspunkt i lovverket – Opplæringsloven. Kapittel 9A er tydelig på at det er elevens subjektive opplevelse av egen situasjon som skal ligge til grunn for vurdering av tiltak.

Når vi snakker om mobbing mener vi gjerne fysisk mobbing, verbal mobbing, digital mobbing eller utestengelse. Mobbing kan ha alvorlige konsekvenser både for dem som blir mobbet og den som mobbet. De som sliter mest i etterkant av mobbing, er de som både må bort andre og som selv

blir mobbet. Det ser ut til å være en ekstra sterk sammenheng mellom digital mobbing og angst. Mobbing setter psykiske og fysiske spor. Alle skoler må jobbe systematisk og kontinuerlig for å forebygge, avdekke og stoppe mobbing. (Læringsmiljøseneteret, UIS)

Prosentvise tall fra Elevundersøkelsen Trøndelag 2021:

De ulike utdanningsprogrammene

Vi er bekymret for at elever mobbes på skolen i Trøndelag. Yrkesfag og enkelte studieretninger utpeker seg negativt. Vi har en forventning om at det tas tak. Yrkesfaglige elever melder sjelden mobbesaker til ombudet, men de melder om dårlig arbeidsmiljø når de er blitt lærlinger. Vi erfarer at terskelen for å melde fra om mobbing og andre kritikkverdige forhold, er høy blant yrkesfag-elever. Forebyggende arbeid på VG1 og VG2 yrkesfag, rundt arbeidsmiljø og arbeidslivets skrevne og uskrevne regler, kan være et godt virkemiddel.

Skolebesøk

Skolebesøkene gjennomføres i høsthalvåret. Et tilbud vi gir til alle videregående skolene, der vi har fokus på kommunikasjon og inkludering. Medvirkning, § 9A - klasse/skolemiljø og elevrådsarbeid er gjennomgående tematikk i besøkene.

Medvirkning

Medvirkning handler om mer enn å spørre elevene om hvordan de har det, hva de tenker om en beslutning og/eller mener om noe. Medvirkningsprosessen skal være kontinuerlig, ivareta og anerkjenne de unges verdighet og bidra til trygghet og tilhørighet. For å sikre reell medvirkning er det viktig at barnets beste vurderinger vektlegges.

Hvordan det planlegges for god elevmedvirkning, henger sammen med hvordan det tenkes om medvirkning, læringsressurser, praktiske faktorer ol. Medvirkning handler om å både lytte og handle.

Den overordnede delen av læreplan slår fast at elevene skal erfare at de blir lyttet til i skolehverdagen, og at de kan påvirke det som angår dem. Elevene skal delta i vurderingen av eget arbeid og reflektere over egen læring og faglig utvikling.

«*Det er noen elever som tar mye plass, og det er vanskelig å vite hvordan alle skal bli hørt*». (elev skolebesøk)

Å snakke med og lytte til elevene har liten verdi om man ikke følger opp det om blir sagt. Elever meddeler at de har snakket om utfordringer de har i hverdagen sin med ansatte på skolen, men at det ikke blir tatt tak i. God medvirkningskultur handler mye om å gjøre noe med det elevene forteller. Dette skaper tillit og gir elevene en opplevelse av trygghet og at de kan stole på de voksne. Det samme prinsippet må gjelde både på individ og systemnivå. Elever som opplever å at rådene de gir, ikke følges opp, melder om at involvering oppleves demotiverende.

Vi ser eksempler på at saksbehandlingsrutinene for tiltak i skole og bedrift, altfor ofte ikke inkluderer barnets beste vurderinger eller ivaretar de unges rett til reell medvirkning.

Oppsummering fra skolebesøkene

Elevene meddeler

«*Når jeg får flere konkrete valg og alternativer, føler jeg at jeg medvirker*...» (elev)

- Elevene meddeler at de trenger øvelse, tid og kompetanse til å medvirke.
- De trenger å oppleve at det de sier faktisk betyr noe og skjer en forandring.
- De vil vite hva de kan være med å bestemme og hvordan de skal gjøre det.

- Elevrådene savner reelle medvirkningsprosesser hvor resultatet ikke er bestemt på forhånd.
- Noen elevråd opplever at ledelsen går imot elevenes råd uten å gi forklaring på hvorfor, og noen har opplevd å bli latterliggjort når de har fremmet forslag.
- Noen elevråd opplever at ledelsen avbryter dem i møter, uten at de er ferdige med å komme med forslag.

Praksis rundt klassens time og gjennomføring av denne, er svært ulikt fra skole til skole. De færreste har timeplanfestet klassens time og bruken og innholdet er ofte lærer/voksenstyrt. De fleste tillitselever melder at de får gjennomføre klassens time når de spør om det/har saker å ta opp, men noen elever føler de «bruker av» fagtimen og kvier seg for å spørre.

Elevrådene ønsker seg en elevrådskontakt som er mer til stede enn i dag. En elevrådskontakt med større stillingsressurs avsatt til elevrådet. En voksen som er tilgjengelig og setter av tid til å følge opp elevrådet og sakene de jobber med. Elevene meddeler at elevrådet er det første møtet man får med elevdemokrati i praksis og elevrådskontakten er en viktig del av dette møte.

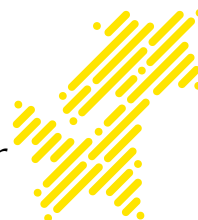
Ledergruppa meddeler

Skolene melder at det er mange sider ved elevmedvirkning de må reflektere over og ta stilling til. Ikke om elevene skal medvirke eller ikke, for det skal de, og det gjør de. Å sikre at elevmedvirkningen oppleves som reell, slik læreplanverket krever, oppleves for mange utfordrende. Ledere melder at de må øve for å bli gode.

Skolemiljø

Elevene meddeler

«*Tillit er ikke noe man får, det er noe man må jobbe for*»

- Det er viktig å skape trygge og gode fellesskap i klasser og på skolen generelt. Tillit styrkes.
- Elevene erfarer at det er ulik praksis hvordan de voksne følger opp/ikke følger opp hva som er kommunisert i en samtale/hendelse.
- Noen voksne påpeker feil, mangler og kritiserer enkelt elever i plenum.
- Elever opplever at noen voksne legger skylda for et dårlig klasse/skolemiljø på enkeltelever, mens andre hører på. Det oppleves krenkende.
- De voksne må vise med ord og handling at alle elever er like mye verdt.

I henvendelser ombudet fikk i etterkant av skolebesøkene, hører vi om mistillit som har utviklet seg over tid. Det bekymret elevene at små ting ble hauset opp som store/små hendelser får stor betydning, mens opplevelser bagatelliseres og noen ikke opplever å bli hørt.

Elevene forteller at det ved skolestart informeres om § 9A og ordensreglement, men savner at det tas opp jevnlig i løpet av skoleåret.

Elevrådsrepresentanter melder bekymring om økende rusbruk og salg av narkotiske stoffer på skolen i skoletiden. Vi som ombud opplever en stor åpenhet og bekymring rundt dette. Elevene ønsker å finne gode løsninger sammen med skolen og andre ressurspersoner.

På skoler som allerede var i gang med russeaktiviteter, var det fokus på medvirkning og samarbeid mellom elever og ansatte. Målet er å skape en inkluderende russefeiring for alle. Aktiviteter er forankret i russestyret, elevråd og blant skolens ansatte. Spennende for ombudet å høre om og følge med på.

Det var ellers lite snakk om russefeiring blant elevene, bortsett fra kommentarer på bruk/ikke bruk av russeantrekk/hettegensere og hvem som skulle bestemme dette. I følge elevene har kommunikasjon og elevmedvirkning rundt dette på enkelte skoler, vært for dårlig.

Ledergruppa meddeler:

- Gode retningslinjer og støtte fra avdeling utdanning i arbeidet med 9A saker.
- I enkelte tilfeller er det usikkert hvor vidt en sak er 9A sak eller ikke, for eksempel den stille, sjenerte eleven som er mye alene og som ikke tar initiativ til faglig og/eller sosial deltakelse. Eleven eller foresatte ønsker ikke å melde §9A sak, men skolene gjør observasjoner, undersøker og igangsetter konkrete tiltak, slik at eleven skal få et trygt og godt skolemiljø.
- Foreldre/elev ikke ønsker å melde § 9A sak, men hvor skolen tydelig ser at det omhandler 9A (trakassering, utestengelse, gjenger etc)
- Til tross for at skolene iverksetter aktivitetsplikten, er det ikke alltid at de lykkes.

Psykisk helse

Fellesskap er den viktigste faktoren for god psykisk helse og livskvalitet. Når elever opplever utenforskap, kan det føre til og forsterke psykisk dårlig helse/psykisk uhelse.

Ledergruppa meddeler

- Ansatte melder at flere elever har behov for hjelp fra elevtjenesten, psykolog, helsesykepleier m.fl.
- Skolene melder et ønsk om en styrkning av ressurser til elevtjenesten
- Kravene enkelte elever setter for seg selv er skyhøye og fallhøyden stor.
- Ledelsen føler at tiden til særskilte elevsamtaler er for knapp, de greier ikke følge opp der og da.
- Ansatte er bekymret for elevenes psykiske helse og savner verktøy/strategier for å kunne lytte ut og hjelpe/støtte godt nok.

Elevene forsterket ledergruppas oppfatninger og sa mye om hverdagens plikter, krav og ikke minst forventninger- det er mye hodebry – stress. Elevene er ikke alltid kjent med hvor de kan henvende seg ved store utfordringer. Tilgang til helsesykepleier varierer stor skolene imellom – fra 1 dag pr uke til daglig tilstedeværelse på skolen. Appen Elevhjelpa brukes aktivt og eleven synes den er nyttig for å komme i kontakt med elevtjenesten. Elevene ønsket at ansatte får bedre kunnskap knyttet til ungdoms psykiske helse. Elevene understreker at relasjonsbygging mellom lærer og elev, er den viktigste ressursen i arbeidet med psykisk helse, livsmestring, læring og inkludering.

«Hodebra kan gjøres hver dag av alle mennesker.
Gjør du mer av det som gir glede og mening i
hverdagen, så styrker du din egen psykiske helse»

(Folkehelsealliansen i Trøndelag)

«...fra hodebry til hodebra...»
(ELOT v/Asp)

Elevrådet / Elevrådskontakten

Møte med elevrådsstyret innebærer en workshop med ulike verktøy for elevrådsarbeid, samtaler og drøftinger rundt medvirkning, skolemiljø og organisering av elevrådet på egen skole. I den anledning inviterer vi også elevrådskontaktene med på deler av denne økta. Her er tema rollen som elevrådskontakt, ressurser, verktøykasse og overføring av kunnskap fra tidligere elevrådskontakt. Elevrådskontaktene uttrykker at de er en veileder for elevrådet, gir råd og kan være en kontaktperson mellom administrasjon og elevråd.

Vår erfaring er at elevrådene drar stor nytte av elevrådskontakten og at samarbeidet er godt. Vi introduserer elevråd.no, en nettressurs utviklet av ombudsnettverket nasjonalt i samarbeid med Elevorganisasjon. (Nettsiden, med fokus på elevrådskontaktens rolle, har vært under revidering 2021 og ferdigstilles juni 2022.)

«Hva elevrådet trenger hjelp og bistand til må avklares tidlig, slik at det ikke blir misnøye og klager fordi man er uenig!»
(elevrådskontakt)

«Elevrådskontakten må ikke gi oss svarene eller være en part i sakene som elevrådet behandler.»

(elevrådsleder)

LÆRLING

Lærlingeundersøkelsen

Hvert år gjennomfører UDIR og Trøndelag fylkeskommune lærling- og bedriftsundersøkelse, for å få en oversikt over status i fagopplæringen. Svarprosenten har over flere år vært lav, men en liten økning i år fra 59% i 2020, til 64,6% i 2021.

Trøndelag fylkeskommune har pr. 11.mai 2022 ikke publisert tall fra lærlingeundersøkelsen 2021, og Kvalitesmeldingen for videregående opplæring i Trøndelag er pt. under politisk behandling. Tall fra lærlingeundersøkelsen er ikke offentlig tilgjengelig og krever opprettelse av brukerkonto, derimot er elevundersøkelsen offentlig tilgjengelig. Ombudet har forespurt avdeling utdanning om direkte tilgang til tall fra lærlingeundersøkelsen. Dette for å kunne gjøre en tilsvarende analyse som gjøres med bakgrunn fra Elevundersøkelsen. Dette tydeliggjør at ombudet mangler data i forkant av slutføring av ombudets årsrapport.

Vi har derfor valgt å innhente følgende informasjon fra opplæringskontoret OKS Trøndelag SA:

«I våre systemer gjennomfører alle skriftlig halvårsvurdering i kompetanseboka. Her ser vi tydelig at vi ikke har kommunisert ut godt nok at det er dette som er den skriftlige oppsummeringen av halvårsvurderingen. Noe ulike begreper kan være en utfordring i et stort system, vi prøver å tilpasse oss litt mer til spørsmålene fra UDIR så systemet vårt blir mer gjenkjennbart.»

<https://okstrondelag.no/2021/03/17/resultater-fra-laerlingundersokelsen/>

Lærlingesamlinger

Lærlingesamlinger er et tilbud for 1.års lærlinger i Trøndelag. I år som i fjor ble det en digital versjon med daglige sendinger kl.13.00 mandag 13.09 - fredag 17.09. Digital lærlingesamling bidrar i fylkeskommunens satsning «Bli verdens beste fagarbeider». ELOT deltar årlig og i år var tema samspill og kommunikasjon.

Vi har fått følgende tilbakemeldinger på samlingene i våre møter med lærlinger på ulike arenaer:

- «Vi ønsker oss en fysisk samling for vi ønsker å snakke med foredragsholderne»
- «Vi fikk ikke tillatelse til å følge de digitale sendingene online, men måtte se dem i opptak»
- «Positivt at det var mange ulike tema»

Betraktninger om læreløpet

Norge skriker etter fagarbeidere og Trøndelag har en ambisjon om at flere skal ta fagbrev. Lærlingene trenger bedrifter som satser på dem fra de går ut av videregående skole til de står med fag/svennebrev i hånda. Bedriftene trenger et mangfold av fagarbeidere som er kompetent og er stolt av yrket sitt.

Opplæringsloven §13-3, understreker den videregående skolens ansvar for å ivareta samfunnets behov og læreplanene med tilhørende forskrifter understøtter fleksible utdanningsløp. Det er svært positivt at Trøndelag fylkeskommune har flere gode og alternative ordninger for lærlinger som trenger et tilrettelagt læreløp, som for eksempel Trøndelagsmodellen. Samtidig er ombudet bekymret for sårbare lærlinger som er i et ordinært læreløp. Her ser vi at det mangler rutiner for å fange opp og ikke minst forebygge utfordringer, rundt oppfølging av lærlinger som trenger ekstra støtte i hele eller deler av opplæringen. Vår anbefaling er at det gjøres en utredning på systemnivå, hvor opplæringskontor, lærlingerådet og fagopplæringen i dialog, ser på utviklingsmuligheter.

Lærlinger som får god oppfølging og tilpasset opplæring melder om at de trives, opplever mestring og stor yrkesstolthet. I motsatt fall er vår erfaring at de som ikke får tilstrekkelig og lovpålagt opplæring, opplever store utfordringer på veien. De tør ikke si ifra og de blir gående alene med problemene sine. Både fagopplæringa og ombudet kobles ofte på for seint i saken, slik at problemene er blitt for store både lærling og bedrift/opplæringskontor, til at de kan løses på en best mulig måte. Vi må aldri glemme at det er fylkeskommunens ansvar å ivareta en trygg og god opplæring for alle. Det er ombudets mandat å løfte saker som omhandler lærlingens rettigheter, opp til systemnivå. Vår bekymring er at altfor mange ikke får den veiledning og oppfølging de har krav på og at lærebedrifter gjentatte ganger bryter lovverket ikke fratas godkjenningen. Her forventer vi en endring av praksis.

A decorative graphic featuring several tulips in various colors (red, purple, pink, white) arranged in a diagonal pattern across the right side of the page. The tulips are set against a black background with white diagonal stripes.

Du vet når en tulipan henger med hodet,
så trykker man den inn blant de andre
for at den skal stå oppreist.
Et sånt samfunn ønsker vi

(ukjent)

REFLEKSJONER GJENNOM OMBUDSBLIKKET

«*Vi trenger ikke blick som sier: Jeg synes synd på deg.
Vi trenger blick som sier: Jeg liker deg og ønsker å
forstå deg.*» (elev)

Ombudet har oppdatert relevant utdanning og erfaring innenfor et bredt fagfelt. Vi har god kjennskap til lover og regelverk knyttet til barn- og unges rettigheter. Summen av dette bidrar til at vi mener vi kan bruke et profesjonelt og faglig blick i refleksjoner rundt virkemidler for elever og lærlinger i Trøndelag - ombudsblikket.

TRYGT OG GODT SKOLE OG ARBEIDSMILJØ

Opplæringsloven kapittel 9A om retten til et godt skolemiljø, gjelder elever i den videregående skolen.

Når du er lærling, har du rettigheter både etter opplæringsloven og arbeidsmiljøloven. Dette gjør at lærlingen har et ekstra sterkt lovvern mot dårlig fysisk og psykisk arbeidsmiljø.

Det skal mot til for å melde fra om mobbing. Mobbing foregår både åpenlyst og mer i det skjulte. Skjult mobbing starter ofte med baksnakking og ryktespredning om en person. Det kan være at en elev/lærling begynner å snakke negativt om en annens elev/lærlings utseende, personlighet eller handlinger til andre. Skjult mobbing gir ofte store psykiske skadevirkninger for den som mobbes når det foregår over tid. Elever og lærlinger har høy terskel for å melde fra om skjult mobbing.

Ungdom med innvandrerbakgrunn er mer utsatt for mobbing enn etnisk norske. Det er innvandrer-gutter i Norge som sier de mobber fordi de vil høre til. (Kilde: Læringsmiljøsentret, UIS)

Opplæring i bedrift foregår ofte på ulike arenaer hvor flere aktører er involvert. Det er viktig å være bevisst på gode arbeidsfellesskap. Samspillet mellom arbeidskollegaer er viktige forhold, for å skape et trygt og godt læringsmiljø.

§9A og aktivitetsplikten

Vi er usikre på om rektorer og ansatte gir god nok informasjon til elever og foresatte om regelverket og retten til å klage. Vi er videre usikre hvordan VGS følger opp særlig følge med-plikten, som viser seg ofte å ikke være oppfylt? Statsforvalteren meddeler at sakene som omhandler aktivitetsplikten, er spredd over hele fylket, men noen av sakene er fra samme skole. Det er svært bekymringsverdig at aktivitetsplikten ikke ble oppfylt i noen av sakene som ble meldt inn til Statsforvalteren. I enkelte av sakene i 2021 er vi kjent med at elevene har funksjonsvariasjoner (funksjonsnedsettelse, diagnoser, psykisk sykdom). Statsforvalteren melder at i de sakene som har vært, har skolene også vært svake på tiltak knyttet til relasjonsbygging og klasseledelse. Dette

har vært en gjenganger i sakene siden i 2018, og som vi også ser i de sakene som har vært i 2021. Videre har Statsforvalteren ikke mottatt saker fra minoritetsspråklige elever eller elever knyttet til barneverninstitusjoner.

Ombudet er kjent med at TRFK har tydeliggjort sine kompetansekrav og mandat i forhold til rådgivning i skolen til disse gruppene, og det er positivt. Men så langt kan vi ikke se at det har hatt noen direkte innvirkning i form av spørsmål eller henvendelser. Dette bekymrer ombudet, da det ikke kan utelukkes at det er både utfordringer og alvorlige kritikkverdige forhold også blant minoritetsspråklige og elever knytte til barnevernsinstitusjoner.

Fakta om skolens aktivitetsplikt:

- Alle som arbeider på skolen skal følge med, varsle og undersøke hvis de mistenker eller kjenner til at en elev ikke har det trygt og godt på skolen.
- Skolen skal sette inn tiltak for å sørge for at elevene kan få det trygt, godt og mobbefritt, og samle tiltakene i en aktivitetsplan som følges opp.
- Det er statsforvalterens oppgave å undersøke om skolen har gjort alt den kan for å sikre at eleven kan ha det trygt og godt på skolen. Har ikke skolen gjort det, er aktivitetsplikten brutt.

Tall fra statsforvalteren våren 2021 (perioden 01.01.2021–30.06.2021)

	Elevtall	Meldte saker	Ferdig-behandlet*	Aktivitetsplikt oppfylt	Aktivitetsplikt brutt	Avvist/ avsluttet
Agder	50 621	51	50	9	20	21
Møre og Romsdal	41 458	36	37	2	5	30
Rogaland	82 564	73	73	5	48	20
Innlandet	53 205	58	60	0	45	15
Nordland	35 117	44	46	7	28	11
Oslo og Viken	290 296	212	225	1	87	137
Troms og Finnmark	35 356	102	106	3	78	25
Trøndelag	71 709	43	46	1	41	4
Vestfold og Telemark	63 771	57	58	1	27	30
Vestland	66 611	67	73	1	56	16
TOTAL	823 711	743	773	30	435	308

Lærlingens arbeidsmiljø og arbeidsgivers aktivitetsplikt

For lærlinger gjelder arbeidsmiljøloven kapittel 5 om krav til arbeidsmiljøet, herunder et arbeidsmiljø fritt for trakassering, vold, trusler mv. Det er lærebedriften som arbeidsgiver for lærlingen som har ansvar for at kapittel 5 i arbeidsmiljøloven blir oppfylt overfor lærlingen. Alle som jobber i bedriften skal jobbe for at lærlinger ikke kommer til skade, eller utsettes for krenkende ord eller handlinger.

3,1 % rapporterer om mobbing på arbeidsplassen og 1,5 % melder om uønsket seksuell oppmerksomhet (Lærlingeundersøkelsen 2021). Over 60 % som sier de er blitt mobbet, og varslet om mobbingen, opplever at lite er blitt gjort. Dette er en tendens som er i samsvar med henvendelser ombudet mottar. Grunnet lav svarprosent er det en del mørketall. Ombudet anmoder om at her må det iverksettes målrettet tiltak for å få opp svarprosenten.

Det å føle seg inkludert, oppleve mestring, trives og ha tro på at man skal kunne fullføre læretiden, vil føre til større sannsynlighet for gode opplevelser i læretiden. (Kvalitetsmeldingen TRFK 2020) Undersøkelser kan avdekke mye, men elever og lærlinger frykter at også anonyme varslinger på systemnivå, kan bli brukt mot dem. Å bli stemplet som snitcher, er noe av det verste ungdom kan bli utsatt for (nrk.no). Dette vet vi medfører underrapportering, noe ombudet er bekymret for.

«Er du snitch, er du ferdig!» (lærling)

§ 26. Arbeidsgivers aktivitetsplikt

Alle arbeidsgivere skal, innenfor sin virksomhet, arbeide aktivt, målrettet og planmessig for å fremme likestilling, hindre diskriminering på grunn av kjønn, graviditet, permisjon ved fødsel eller adopsjon, omsorgsoppgaver, etnisitet, religion, livssyn, funksjonsnedsettelse, seksuell orientering, kjønnsidentitet, kjønnsuttrykk, eller kombinasjoner av disse grunnlagene, og søke å hindre trakassering, seksuell trakassering og kjønnsbasert vold.

Ombudet har vansker med å finne noe om likestilling i Kvalitetsmeldingen og vi etterlyser informasjon om hvordan avdeling utdanning innfrir §24 (se neste side).

Kapittel 4 Aktivt likestillingsarbeid

§ 24: Offentlige myndigheters aktivitets- og redegjøringsplikt

Offentlige myndigheter skal i all sin virksomhet arbeide aktivt, målrettet og planmessig for å fremme likestilling og hindre diskriminering som nevnt i § 6. Plikten innebærer blant annet at offentlige myndigheter skal forebygge trakassering, seksuell trakassering og kjønnsbasert vold og motarbeide stereotypisering.

Offentlige myndigheter skal redegjøre for hva de gjør for å integrere hensynet til likestilling og ikke-diskriminering i sitt arbeid. Offentlige myndigheter skal redegjøre for hvordan de arbeider med å omsette prinsipper, prosedyrer og standarder for likestilling og ikke-diskriminering til handling. Offentlige myndigheter skal vurdere resultatene som er oppnådd, og opplyse hvilke forventninger de har til dette arbeidet fremover. Redegjørelsen skal gis i årsrapport, i årsberetning eller i et annet offentlig tilgjengelig dokument.

Ombudet applauderer at Fylkestinget i Trøndelag har satt fokus på utradisjonelle utdanningsvalg og oppfordrer til at lovverket implementeres i dette arbeidet.

Felles elev og lærlingetjeneste i hele løpet

Vi ser til Nordland Fylkeskommune og de har vedtatt at alle videregående skoler i Nordland skal ha en helhetlig elev- og lærlingetjeneste. «Med elev- og lærlingetjenester menes det tjenester som ikke er direkte knyttet til ordinær undervisning eller opplæring, men tjenester som skal utfylle disse, for å sikre at elever og lærlinger får størst mulig utbytte av undervisning og opplæring.

Elev- og lærlingetjenesten (ELT) har fått navnet for å blant annet å synliggjøre overfor lærlingene at de er fylkeskommunens ansvar frem til de har fullført og bestått fag- og svennebrev. Dette bidrar også til å sikre lærlingene et tilbud fra tjenesten dersom de har behov for det. Dette betyr ikke at lærebedriftene skal fratras det lovpålagte ansvaret de har for opplæring og oppfølging, men gi lærlingene muligheten til å ta kontakt med skolen og ansatte i tjenesten, hvis de trenger veiledning eller hjelp utover det som lærebedriften kan bidra med. I tillegg er det ønskelig å inkludere lærlinger i miljøtiltak og ulike aktiviteter som foregår på skolen. Det er naturlig at det er ELT på arbeidsstedet til lærlingen, som har eventuell kontakt med lærlingen under læreperioden. (Håndbok for elev- og lærlingetjenesten)

Vi synes dette er et spennende vedtak og en god tilnærming til å bygge et enda bedre lag rundt eleven og lærlingen.

Et raust og støttende skole- og arbeidsmiljø er grunnlaget for en positiv læringskultur. Det må være en lav terskel for å tørre si fra, det vi opplever i møte med elever og lærlinger, vitner ofte om det motsatte. Dette bekreftes også av lærlingepatroljen.

LAGET RUNDT ELEVEN OG LÆRLINGEN

«De menneskene som er kommet tilbake til meg etter at jeg har frest. De menneskene som fortsetter å bry seg om meg – selv etter jeg har vært sint og oppført meg krevende. De som blir, de har gjort livet mitt bedre i dag». (rvtssor.no)

Hvordan kan flerfaglig kompetanse benyttes på best mulig måte, for styrke laget rundt eleven og lærlingen?

I Hurdalsplattformen har regjeringen løftet fram laget rundt eleven og forpliktet seg til å styrke dette arbeidet. «Styrkje laget rundt eleven og den tidlege tverrfaglege innsatsen med blant anna barne- og ungdomsfagleg kompetanse, miljøarbeidarar, miljøterapeutar og styrkt skulehelse-tjeneste»

Barneombudet, Elevorganisasjonen og Skolelederforbundet er opptatt av at regjeringen styrker laget rundt eleven ressursmessig, men vi etterlyser også en avklaring av hva som er formålet med laget, og hvilken kompetanse og hvilke tjenester som skal inngå i det.

Vi opplever at det kan være store forskjeller i laget rundt eleven og lærlingen. Vi tenker at det betyr at støtten og hjelpen de får kanskje ikke er likeverdig? Det må avklares hva som er et godt (nok) lag rundt eleven og lærlingen, og hva som skal til for at de alle får tilgang til den hjelp de trenger.

Vi savner et tettere samarbeid i laget rundt ungdommene våre. Skole og bedrift må tenke tverrfaglig for å gi alle elever og lærlinger en mulighet til å fullføre sitt utdanningsløp, og alle involverte må oppleve at de er en viktig ressurs.

For å ivareta ombudets mandat på best mulig måte, ønsker vi jevnlig møter med representanter fra det politiske nivå. Dette for å kunne gi en status på funn fra utdanningsfeltet, henvendelser – hva som generelt rører seg blant ungdom i videregående opplæring i Trøndelag.

For å kunne ytterligere heve kvaliteten på vår tjeneste, og ivareta brobyggerrollen på best mulig måte, er det vesentlig med et godt og bredt kunnskapsgrunnlag. Dette for å kunne fange kompleksiteten og bidra best mulig i laget rundt eleven og lærlingen.

Vi har et stort og godt nettverk, men vi savner å kunne delta på følgende arenaer.

- rektormøte*
- møte og talerett i Yrkesopplæringsnemda*
- ulike arena der opplæringskontorene møtes
- direkte tilgang til Lærlingeundersøkelsen

*) Ombudstjenesten har tidligere deltatt på nevnte arenaer

Andre ombud i det nasjonale nettverket for elever- og lærlingombudet melder om at de har møte og talerett på nevnte arenaer, og at dette er viktige og nyttige arenaer i sitt arbeide.

Medarbeiderundersøkelsen viser at det er et forbedringspotensial innen tverrfaglig samarbeid innad i Trøndelag fylkeskommune. For ombudet berører dette særskilt informasjonsflyt. Dette gjør at det er ressurskrevende, å innhente informasjon som er vesentlig for en god og ikke minst effektiv tjeneste.

Elevrådskontakten

Vår erfaring er at elevrådene drar stor nytte av en engasjert og motivert elevrådskontakt. Og elevrådskontakten er en svært sentral person på den enkelte skole, for å ivareta medvirkningsplikt perspektivet.

Det er ikke noe krav om å ha elevrådskontakt på videregående skole, det er opp til den enkelte skole å bestemme hvem som skal være elevrådskontakt, hvor stor stillingsprosent/ressurs som tildeles, og hvordan elevrådskontakten skal følge opp elevrådet. Funksjonen er ikke regulert av lov, forskrift eller læreplan. Det finnes heller ingen standard for hvilken kompetanse elevrådskontakten skal ha, eller hvordan hen i praksis skal følge opp elevrådet. Dette er opp til den enkelte skole og fylkeskommune.

Ombudet er opptatt av et velfungerende elevdemokrati. Grunnlaget for elevdemokrati er at alle elever har rett til medvirkning, som enkeltpersoner og gruppe. Det er skolens ansvar å legge til rette for at eleven kan medvirke. Det er viktig å huske på at kunnskap og praksis innen utøvelse av medvirkning på videregående skole også vil ha ringvirkninger i lærlingeløpet. Fagfornyelsen vektlegger særskilt at medvirkning gjelder både for elever og lærlinger. Kanskje kan dette ha en positiv innvirkning på deltakelse i lærlingeundersøkelsen?

For elevrådet er elevrådskontakten veldig viktig. Vår anbefaling er at denne rollen formaliseres ved å lage felles retningslinjer for elevrådskontaktene i fylket. Alternativt vil det fortsatt være opp til hver skole hvor stor stillingsinstruks/tidsressurs som bevilges.

INTERN OPPLÆRINGSPLAN

Lærlinger er ansatt på lik linje som alle andre ansatte, men har krav på opplæring i tillegg. Faglig leder/lærebedriften skal utvikle en intern opplæringsplan før lærlingen er på plass. (jf. Opplæringsloven § 4-4)

En intern opplæringsplan er en plan bedriften utvikler og som viser hvordan bedriften vil gi opplæring i kompetansemålene i læreplan. Den interne opplæringsplanen skal ikke erstatte læreplanen i faget, men synliggjøre hvordan den enkelte bedrift vil jobbe med opplæringen.

Utarbeidelse av intern plan for opplæringen er et krav for å bli lærebedrift og kan være et godt hjelpemiddel for lærlingene til å delta aktivt i å nå målene i læreplanen. Lærlingeundersøkelsen for 2020 viser at mange av lærlingene som har besvart, er usikre på om bedriften har utarbeidet en intern plan. Men der planen er kjent svarer lærlingene at den interne planen i bedriften brukes i opplæringen. (Kvalitetsmeldingen 2020)

Noe av hensikten med planen er å gi lærlingen mulighet til å involvere seg i og følge opp sin egen opplæring. Planen kan bidra til å gjøre læretiden forutsigbar og systematisk for lærling/lærekandidat og bedrift. I planen bør det avklares hvordan lærlingen skal dokumentere sine arbeidsoppgaver i form av logg eller annet dokumentasjonsverktøy.

Ombudet mener det er vesentlig å sikre at alle lærlinger og lærekandidater har en intern opplæringsplan jfr lovkrav. Det bekymrer oss at en stor del av våre henvendelser fra lærlinger og lærekandidater viser at dette ikke overholdes.

Kontrollutvalget i Trøndelag fylkeskommune behandlet 12.02.2018 (sak 12/18);
Forvaltningsrevisjon – kvalitet i fagopplæring.

Kontrollutvalgssekretariatets innstilling var følgende:

Fylkestinget ber fylkesrådmannen stille nødvendige krav i forbindelse med godkjenning av lærebedrifter, spesielt med tanke på intern plan for opplæring, intern kontroll og halvårsvurdering

Vi merker oss spesielt at revisor påpeker at:

Ikke alle lærebedriftene utarbeider en intern plan for opplæringen i tråd med lovkravet

og videre:

På bakgrunn av funnene i rapporten anbefaler revisor at fylkesrådmannen stiller «nødvendige» krav i forbindelse med godkjenning av lærebedrifter, da spesielt krav til intern plan for opplæring, krav til intern kontroll og krav til halvårsvurdering.

SLUTTORD

To typar

To typar trykkjer meg ned
Den eine fortel meg kor liten han er
og ber meg koma ned til han
Han kallar seg Jante

Den andre trakkar meg ned
ved ikkje
-sjå meg
-høyra meg
-visa meg at eg er til

(ukjent forfatter)

Ombudets anbefaling til Fylkestinget for videreutvikling av tjenesten – er å reflektere rundt våre tendenser, anbefalinger og refleksjoner i denne rapporten.

I årets rapport har elev- og lærlingombudet valgt å rette ombudsblikket mot to tema – kommunikasjon og inkludering. Ombudet har i denne rapporten forsøkt å belyse temaene i et vidt perspektiv sett ut fra våre praksiserfaringer og henvendelser i året 2021. Vi håper at de skisserte tendenser og anbefalinger synliggjør hverdagen til elever og lærlinger i videregående opplæring i Trøndelag - og at dette kan være et viktig bidrag til laget rundt eleven og lærlingen - SYSTEMET.

Vi har et genuint ønske om å være en viktig aktør i laget rundt eleven og lærlingen, som ser, lytter, anerkjenner og handler – OMBUDSBLIKKET I PRAKSIS!

Det er ein
som er så klok
at i lag med han
skjønner eg
kor dum eg er

Så er det
ein annan
som er så klok
at i lag med han
er eg klok
eg og

(Erling Indreeide)

**ELEV- OG LÆRLINGOMBUDET
I TRØNDELAG**

Trøndelag fylkeskommune
Tröndelagen fylhkentjelle